

Univerzita Karlova v Praze

Fakulta humanitních studií

Petr Čermák

Náprava rozumu v dílech Descarta a Spinozy

Bakalářská práce

Praha 2016

Vedoucí práce: Mgr. Tomáš Holeček, Ph.D.

Prohlašuji, že jsem práci vypracoval samostatně. Všechny použité prameny a literatura byly řádně citovány. Práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 6. května 2016

.....

Děkuji Mgr. Tomáši Holečkovi, Ph.D., za odborné vedení bakalářské práce, cenné rady při jejím zpracování, za ochotu ke konzultacím a projevený zájem o mou práci.

Obsah

1. Úvod.....	1
2. Počátky textů.....	3
2.1 Okolnosti vzniku textů.....	3
2.2 Výchozí body Regulí a Emendace.....	4
2.3 První kroky na cestě za dokonalým věděním.....	8
3.0 Descartes: Pravidla pro vedení rozumu.....	9
3.1 Původ omylu.....	9
3.2 Intuice a dedukce jako nepochybné cesty k pravdě.....	9
3.3 Metoda pro vedení rozumu.....	10
3.4 Absolutní a relativní články řetězce.....	12
3.5 Poznání, že věc nelze poznat.....	13
3.6 Intelekt.....	14
3.7 Věci jednoduché a složené, věci duchovní, tělesné a duchovně-tělesné.....	15
3.8 Úkony a schopnosti intelektu.....	15
3.9 Řád u nejprostších věcí.....	16
3.10 Souhra podpůrných prostředků rozumu.....	17
3.11 Předpoklady pro cestu za nápravou rozumu.....	18
3.12 Pozorování věcí skrze jednoduché podstaty.....	20
3.13 Problémy řešené v aritmetice a geometrii.....	21
3.14 Krátké shrnutí prvních třinácti pravidel.....	22
4 Spinoza: Pojednání o nápravě rozumu.....	24
4.1 Vykročení k dokonalosti.....	24
4.2 Rozumové prostředky a pravdivé ideje.....	24
4.3 Metoda poznání.....	25
4.4 Poznatek o věci či samotné její esenci, smyšlená idea (idea ficta).....	26
4.5 Klamná idea (idea falsa).....	28
4.6 Pochybná idea (idea dubia).....	30

4.7 Paměť, vynášení závěru	31
4.8 Dvojití poznávání – další část metody	32
4.9 Definování.....	32
4.10 Prostředky k poznávání věčných věcí.....	33
4.11 Jasně a rozlišené vlastnosti rozumu podle Spinozy	34
4.12 Poslední dva odstavce Spinozovy knihy.....	34
5. Kde se Spinoza a Descartes na svých cestách za pravdou setkali	36
5.1 Krátká rekapitulace Descartovy cesty v Regulích	36
5.2 Krátká rekapitulace Spinozovy cesty v Emendaci	37
5.3 Společné křižovatky obou cest.....	38
5.4 Názorné srovnání	40
6. Závěr	45
7. Seznam použité literatury.....	46

1. Úvod

Má-li student v úmyslu napsat bakalářskou práci v oboru filozofie, pravděpodobně se bude vždy nejprve potýkat s otázkou, zda se po něm chce, aby sám filozofoval, nebo aby pouze opisoval myšlenky velkých filozofů. Příprava na psaní takové práce je pak velmi podobná situaci, kdy se filozof chystá ke psaní svého díla. Co je cílem, samotným záměrem a splněným posláním filozofa? Kam jeho cesta směřuje? Cíle lidských cest mohou být různé, ale vždy by měly vést z jednoho místa na jiné. Pokud by tomu tak nebylo a my bychom pouze bloudili v kruhu nebo se drželi cesty, která nikam nevede, pak by to vlastně nebyla cesta, po které jdeme, ale past, do které jsme se chytli. Právě toto nebezpečí je snad jednou z největších nástrah ve filozofii, ale je také třeba mít na paměti, že vlastně i samotná cesta může být někdy cílem.

V této bakalářské práci se budu zabývat myšlenkami z Descartových nedokončených *Regulae ad directionem ingenii*¹ (v překladu od Vojtěcha Balíka: Pravidla pro vedení rozumu a ze Spinozova taktéž nedokončeného spisu *Tractatus de intellectus emendatione* (v překladu od Martina Hemelíka: Pojednání o nápravě rozumu).² Ačkoliv je možné, že by oba autoři chtěli pojmenovat svá díla při závěrečných opravách jinak, neboť se v obou případech jedná o nedokončené a neuzavřené spisy, můžeme již v těchto názvech, které nyní nesou, spatřit po jejich přečtení určitý náznak společného tématu. Descartes se nám pomocí pravidel snaží podat návod, jak má člověk svůj rozum – *ingenium*³, používat správně tak, aby nalézal nepochybné pravdy. K tomu podle Descarta máme 4 poznávací prostředky: intelekt (*intellectus*), představivost, smyslové vnímání a paměť.⁴ Pravdu pak s přispěním ostatních nástrojů nakonec poznáváme právě intelektem. *Intellectus* jako zprostředkovatel pravdivého poznání je hlavním tématem Spinozovy Emendace, proč se mi zdá příhodné pojmenovat tato dvě díla pro vzájemné srovnání.

Po přečtení a porovnání obsahu obou děl snad mohu konstatovat, že se v nich oba autoři vydali na dlouhou cestu, jejíž cíl měl být jistý, avšak otázku o možnosti jeho dosažení si můžeme klást dodnes. Vedly jejich cesty do neznáma, nebo spíše kráčeli po stopách toho, co můžeme doopravdy s neochvějnou jistotou poznat? Kam až vede cesta lidského poznání? Kde jsou hranice

1 Budu čerpat převážně z prvních třinácti pravidel. Francouzská verze knihy nese název *Règles pour la direction de l'esprit* (Victor Cousin), anglická *Rules for the Direction of the Mind* (Laurence J. Lafleur).

2 Celý název latinského vydání zní *Tractatus de intellectus emendatione et de via qua in veram rerum cognitionem dirigitur*. Anglická verze překladu od R.H.M. Elwese nese název *Treatise on the Emendation of the Intellect*, francouzskou verzi, se kterou pracuji, přeložil Charles Appuhn a zní *Traité de la réforme de l'entendement*. První český překlad napsal František Krejčí pod názvem *Úvahy o zdokonalení rozumu s dodatkem a o cestě, která nejlépe vede k pravému poznání věcí*.

3 Latinské slovo *ingenium* bývá překládáno i jako „duch“, „mysl“ nebo „nadání.“ Pojem *rozum* ve své práci používám proto, že mi slouží jako sjednocující prvek obou filozofických děl. Rozum u Descarta tedy v rámci této práce znamená *ingenium*, u Spinozy je to *intellectus*.

4 Descartes, *Pravidla pro vedení rozumu*, str. 95. Tuto knihu budu vzhledem k četnosti citací dále označovat už jen krátce jako *Regule*. Spinozovo Pojednání o nápravě rozumu budu ze stejného důvodu označovat jako *Emendace*.

našeho rozumu? Oba autoři věřili, že existují odpovědi na tyto otázky a vydali se je hledat. V této práci se budu snažit obě uvedená díla promyslet.

2. Počátky textů

2.1 Okolnosti vzniku textů

Nejprve bych rád krátce nastínil okolnosti vzniku dvou spisů, jimiž se v této práci zabývám, včetně krátkého náhledu do života autorů. Následně bych rád ukázal základní stavební kameny, určité výchozí body každého díla, a poté se zaměřil na hlavní část práce, tedy na hlubší promyšlení podstatných částí zkoumaných textů. V závěru se pak pokusím některé stěžejní myšlenky obou autorů v těchto dílech porovnat.

René Descartes, narozený roku 1596, nejprve získal vzdělání na prestižní jezuitské koleji v La Flèche, kterou opustil roku 1614. Brzy pak v roce 1616 dokončil studia práv na univerzitě v Poitiers, následně podnikal mnoho cest po Evropě. Jindřich Bečvář uvádí, že byl Descartes zapsán také na univerzitách ve Franekeru a Leidenu, kde zřejmě navštěvoval některé přednášky.⁵ Samotný spis *Regulí* Descartes údajně sepsal koncem dvacátých let, snad v letech 1628 až 1629, avšak někdy se uvádí, že část *Regulí* vznikla již kolem roku 1620. Podle Aleše Nováka začal Descartes psát první část *Regulí* roku 1619, druhou část o několik let později v letech 1626 až 1628.⁶ Descartes začal psát *Regule pravděpodobně* v návaznosti na sen, který se mu zdál v noci z 10. na 11. listopadu roku 1619, v němž mu měly být zjeveny základy věd. Po Descartově smrti byl spis *Regulí* ztracen, později se však našli dvě téměř identické kopie a latinský spis byl poprvé vydán roku 1701,⁷ v holandském překladu vyšel o několik let dříve, v roce 1684.⁸ Většinu svých děl Descartes napsal později než *Regule* a důvod, proč nemáme spis *Regulí* kompletní, není známý.

Podle knihy *Spinoza* od Martina Hemelíka byl Bento⁹, narozený roku 1632, výborným studentem ve škole Talmud Tora a později navštěvoval humanistickou školu vedenou bývalým jezuitou van den Endenem. V roce 1659 zřejmě navštívil také několik přednášek na univerzitě v Leidenu, podobně jako o několik let dříve Descartes. Datum vzniku *Spinozovy Emendace* není přesně známo, jak uvádí Hemelík, v současnosti panuje názor, že do roku 1660 byl spis už hotov, mohl tedy vznikat mezi lety 1656 až 1660, které jsou v životě filozofa nejméně zmapovány. Tehdy, když Spinoza měl již dovršených 25 let života, začal sepsávat první spisy, možná i pro to, že mu to tíživá situace v rodině, kdy s bratrem musel převzít otcovu obchodní společnost, dříve nedovolila. Své vrcholné dílo *Etika* napsal až o několik let později, poté co byl vyloučen z židovské obce, do které jeho názory a postoje nijak nezapadaly.

Za zmínku zde stojí dva fakty. Za prvé, obě díla patří do rané tvorby autorů. Za druhé,

5 Jindřich Bečvář: *René Descartes, milovník rozumu*, str. 11.

6 Novák, Aleš. *Zázračná věda: filosofie René Descartesa 1618-1620*, str. 231, 233; též v Marek, Jakub a Martin Vrabec. *Obrazotvornost v dějinách evropské filosofie*. Vyd. 1., str. 87.

7 Jindřich Bečvář: *René Descartes, milovník rozumu*, str. 11.

8 Novák, Aleš. *Zázračná věda: filosofie René Descartesa 1618-1620*, str. 235.

9 Martin Hemelík: *Spinoza*, str. 141. Hemelík uvádí různé podoby Spinozova křestního jména – Bento, Baruch, latinsky také Benediktus.

Spinoza žijící v Holandsku, kde vycházely Descartovy knihy, zřejmě při psaní *Emendace* již byl obeznámen s některými Descartovými myšlenkami, i když je možné, že samotné *Regule* nečetl. Descartes nemohl být při psaní *Regulí* Spinozou ještě nijak ovlivněn. Časová souslednost s tolerancí několika mála let vypovídá o tom, že v době kdy Descartes roku 1649 Holandsko opouští a o rok později umírá, Spinoza sepisoval své první spisy a až o několik let později v roce 1663 Spinoza vydal vlastní výklad části Descartových *Principů* filozofie.¹⁰ Musíme tedy brát v potaz, že Spinoza byl s Descartovou filozofií obeznámen, dokonce snad je možné říci, že ovlivněn, zatímco Descartes Spinozou být ovlivněn nemohl, určitě ne při psaní *Regulí*. Nyní už je ale čas přikročit k samotné filozofii obsažené ve vybraných textech těchto dvou významných filozofů.

2.2 Výchozí body *Regulí* a *Emendace*

Jako výchozí body rozumím to, proč se na pomyslnou cestu, v tomto případě psaní textu, člověk vydává a z jakého místa ji začíná, kde učiní první krok. Vezměme nejprve Descarta, který nás se svým záměrem obeznamuje v prvním pravidle *Regulí*.

Descartes vytyčuje cíl bádání jako nabytí schopnosti vynášet pravdivé soudy o všem, co se rozumu naskytne. Chce pěstovat zdravou mysl (*bona mens*) neboli univerzální moudrost (*universalis Sapientia*)¹¹, která umožňuje vynášet pravdivé soudy. Schopnost vynášet pravdivé soudy je pak závislá na přirozeném světlem rozumu (*naturalis rationalis lumen*) a nenapomáhá jen při řešení školních úloh, ale přirozené světlo rozumu má umožnit intelektu „předložit vůli to, co je třeba zvolit v jednotlivých životních situacích.“¹² Descartes chce vést rozum tak, aby vynášel soudy o všem, co se mu naskytne.¹³ Dále tuto myšlenku rozvíjí ve druhém pravidle, kde jej ještě upřesňuje, jako by za prvním pravidlem napsal dovětek, a „vše, co se mu naskytne“ doplnil o podmínku „a co dokáže s jistotou poznat.“¹⁴ Descartes zde naznačuje možnou existenci věcí, které jsou pro naše poznání nedosažitelné. Spinoza mluví podobně (ve vztahu k všepoznání¹⁵), když tvrdí, že slabý lidský duch nedokáže postihnout všechny „jednotlivé proměnlivé věci“.¹⁶ Oba autoři tedy předesílají určitý předpoklad, že žádný člověk nemůže dosáhnout všepoznání. Jak bude uvedeno dále, lidské poznání, ke kterému oba autoři směřují, má své hranice.

Descartes mluví v prvním pravidle také o tom, že veškeré bádání je nutné směřovat k tomu největšímu cíli a nezabývat se cíli dílčími, byť mohou být sebevíce čestné a chvályhodné, jako třeba

10 Martin Hemelík: *Spinoza*, str. 289.

11 Používám zde jeden ze dvou možných překladů (dobrá/zdravá mysl) od Richarda Ziky v René Descartes: *Metafyzika lidského dobra*, str. 13.

12 *Regule*, str. 9.

13 Tamtéž.

14 *Regule*, str. 13.

15 Slovem všepoznání zde označuji doslova poznání všeho, tedy pokud by nějaká bytost dosáhla všepoznání, pak by neexistovalo nic, co by nepoznala.

16 *Emendace*, str. 123.

„vědění, užitečné pro životní pohodlí nebo pro onu rozkoš, kterou nalézáme v nazírání pravdy a která je v tomto životě snad jediným štěstím, úplným a nerušeným žádnou bolestí.“¹⁷ V poslední větě prvního pravidla Descartes říká, že člověk, který si uvědomí význam tohoto prvního pravidla, zakrátko pozná, o kolik větší pokrok udělá před ostatními, kteří nevynášejí soudy o všem, ale soustředí se pouze na jeden obor, a navíc dosáhne nejen toho, po čem tito lidé prahnou, ale i „něčeho vyššího, než by mohli očekávat“¹⁸.

Podíváme-li se na počáteční pozici u Spinozy, ihned si všimneme prvních drobných rozdílů v přístupu, a zároveň podobnosti v povaze výchozího uvažování. V šestnáctém odstavci Spinoza píše o přání „vést všechny vědy k jednomu účelu a cíli – totiž aby byla dosažena, jak jsme řekli, nejvyšší lidská dokonalost“¹⁹. K tomu připojuje poznámku: „Ve vědách je jedinečný účel, k němuž musí všechny přímo směřovat.“²⁰ Na rozdíl od Descarta nemluví o tom, že rozdělování veškeré lidské moudrosti na oddělené vědní obory škodí při hledání toho nejvyššího cíle, nicméně stejným způsobem všem vědám tento cíl vytyčuje, a zároveň u Spinozy „všechno, co nás k našemu cíli nijak neposouvá, bude jako neužitečné odmítnuto“²¹. Tím ale Descartův postoj nikterak nepopírá. Spinoza se vydává hledat nejvyšší dobro (*summum bonum*) s pomocí pravého dobra (*verum bonum*), tedy všech prostředků vedoucích k dobru nejvyššímu. Nejprve podává informaci, že věc může být v jednom ohledu dobrá a v jiném špatná, stejně tak jako dokonalá nebo nedokonalá. Dobro, které Spinoza hledá, se vztahuje ke své vlastní přirozenosti a jedná se o poznání jednoty, kterou s (všeobecnou) přirozeností má, přičemž nejvyšším dobrem je požívání této dokonalé (vlastní – lidské) přirozenosti s ostatními jednotlivci. Spinoza tedy hledá nejvyšší dobro vzhledem ke své přirozenosti, kterým je získání nejdokonalejší vlastní přirozenosti, což znamená dosáhnout poznání jednoty mysli s celou přirozeností, a zároveň sdílení tohoto poznatku s ostatními lidmi, aby se všichni společně shodovali v rozumu a žádostivosti. Tím se vyjasňuje jeho touha o nalezení stálého a věčného dobra, které lze milovat, a navíc jej nelze ztratit.

Zatímco Descartes shledává přínos nejlepšího možného lidského poznání, ke kterému hledají oba autoři cestu, v praktické schopnosti činit správná rozhodnutí – tedy vynášet pravdivé soudy v každé životní situaci, Spinoza v tomto poznání shledává přínos zejména v tom, že takové poznání má přinést nejvyšší dobro vzhledem k přirozenosti naší mysli, které bychom mohli všichni sdílet, a tak přinést věčnou, ničím nerušenou radost pro všechny, kteří takové přirozenosti (*natura*) dosáhnou.²² To se v jistém pohledu na věc nijak nevyklučuje – pokud existuje způsob, jak poznat vše,

17 Regule, str. 11.

18 Tamtéž.

19 Emendace, str. 45 – 47.

20 Tamtéž.

21 Emendace, str. 47. Descartes podobným způsobem odsouvá *neužitečné* při řešení úlohy v dalších pravidlech, například ve třináctém pravidle Regulí.

22 Viz Emendace, str. 43-45. Povšimneme-li si zde slova *natura*, které lze překládat jako příroda či přirozenost, pro

co lidský rozum dokáže poznat, pak lze dosáhnout dokonalosti či přirozenosti, ke které snahy obou filozofů směřují. Takový rozum se pak dokáže správně rozhodovat, je-li to v daných případech možné, v důsledku čehož by snad mohl být neustále nejvyšší mírou šťastný. U Descarta se ale nemluví o štěstí (ve smyslu být šťastný), ale spíše o správnosti (o tom, co je *dobré*), či *dokonalosti*, zatímco Spinoza v desátém odstavci k nejvyššímu *dobru* řadí lásku k věci věčné a nekonečné, která poskytuje nekonečnou *radost*.²³ Oba dva tedy mluví o *dobru* a *dokonalosti*²⁴, které plyne z rostoucího *poznání*, avšak Descartes oproti Spinozovy nemluví o radosti – naopak, Descartes později v jednom z dopisů Alžbětě Falcké píše: „... *přiznávám, že je lepší být méně veselý a více znát*.“²⁵ Shledáváme zde tedy rozdíl v rovině radosti, které nám má poznání přinést, naopak vidíme shodu mezi Descartem i Spinozou v tom ohledu, že poznání je dobré a vede k dokonalosti. Descartes oproti slovu radost (*laetitia*) používá termín „uspokojení“, když mluví o odhalení samotné podstaty věci nebo o vědění, které plyne z poznání neřešitelnosti úlohy za pomoci lidského rozumu.

Spinozou hledanou nekonečnou radost, jak uvádí ve čtrnáctém odstavci, je nutné sdílet s dalšími lidmi. Snad i proto se Spinoza pustil do psaní svého díla, jelikož sama tato filozofie vyžaduje určité sebesdílení. Pro dosažení vlastního štěstí navíc cítí potřebu vytvoření takového společenského uspořádání (*societa*)²⁶, ve kterém bude moci co nejvíce lidí chápat totéž co on, a tedy bude schopných poznat ono nejvyšší dobro. Ze všeho nejdříve považuje za nutné nalezení *způsobu léčení rozumu*.²⁷

Než se přesunu k dalším tématům knih, pokusím se tyto úvodní pasáže obou knih krátce shrnout ve vztahu k cestám, kudy se myšlenky v obou dílech vydávají. Z výše uvedeného se mi zdá zřejmé, že pokud bychom měli u obou autorů hledat něco společného, určité místo, kde se vyhlídky na cesty Descarta a Spinozy protínají, nalezneme onen bod, ve kterém člověk dosáhne nejvyššího možného poznání či vědění.²⁸ Zde se plánovaná cesta Descarta i Spinozy rozhodně má zřížít, ačkoliv se ihned poté obě cesty znovu musí nutně rozeběhnout různým směrem. V Descartově

které stejně jako v M. Hemelík v překladu Emendace volím druhou možnost (viz poznámku 9 v Emendaci na straně 43). Nabízí se souvislost s Descartovým *naturalis rationalis lumen* (přirozeným světlem rozumu). Může snad Spinozova přirozenost souviset s Descartovým přirozeným světlo rozumu, které se Descartes snaží „očistit“ a vést tak správně rozum?

²³ Emendace, str. 41.

²⁴ Lidskou dokonalost zmiňuje Spinoza v Emendaci dále, na str. 47, lze si ji tedy z výše uvedeného představit jako dosažení nejlepší možné lidské přirozenosti.

²⁵ Dopis ze dne 6.10. 1645, v Jindřich Bečvář: *Descartes, milovník rozumu*, str. 46.

²⁶ Česká verze obsahuje v textu překlad slova *societa* jako „společnost“. V anglickém a francouzském překladu najdeme „society order“ a „société“. Domnívám se, že Spinoza má na mysli spíše určité společenské prostředí, politické uspořádání společnosti jako takové, a proto se mi zdá nejvhodnější překládat zde výraz *societa* jako „společenské uspořádání“. Zmiňuje totiž uzpůsobení morální filosofie, nauky o výchově dětí, medicíny a mechaniky pro nejsnadnější a bezpečnou cestu pro pochopení lidské přirozenosti každým členem společnosti.

²⁷ Emendace, str. 45.

²⁸ Upřesnění rozdílu mezi vědění a poznáním viz na straně 7 této práce.

pojetí člověk, který dosáhl dokonalosti lidského vědění, může žít správně (dobře) svůj život a činit v něm správná (dobrá) rozhodnutí. U Spinozy by takový člověk dokonalým poznáním našel věčnou a nekonečnou věc, která by jej činila šťastným a kterou by mohl sdílet s dalšími lidmi, o což by se pokoušel snahou o společenské uspořádání, které by nejnázáve umožňovalo, aby ji stejným způsobem (skrže přirozenost) mohlo nazírat co největší množství lidí.

Takto si svoji cestu filozofové naplánovali. Dále se ve své práci budu zabývat tím, kudy se jejich kroky ubíraly, zda se jejich cesty, nebo alespoň názory, v některých místech dále setkávají a v neposlední řadě se také budu pokoušet nahlédnout, na kolik se přiblížili na dosah bodu, který byl oběma jejich pracím společný. Je ale vůbec možné dosáhnout dokonalého vědění, poznání, nebo dokonalosti rozumu?

Rád bych zde upřesnil používání pojmů vědění, poznání a chápání tak, v jakém významu je chápu v Regulích i Emendaci a používám je v této práci. *Poznání (cognitio)* chápu jako určité pojetí v mysli, rozdílné od samotného procesu poznávání, tedy aplikace vědění (*scientia*). Pokud jsme ještě něco nepoznali, můžeme přesto mít vědění, jak tuto věc poznat, pokud se s ní setkáme, a dokonalostí takového vědění, tedy správného používání rozumu, se u Descarta a Spinozy budu v celé práci nadále zabývat. Vědění nám umožňuje věci poznávat či pochopit, může ke svému procesu však používat i prostředky, které rozum dříve poznal. Jestliže nějakou věc chápeme, pak víme, že ji poznáváme a jak ji poznáváme. U Descarta je chápání navíc zdrojem schopnosti vnímat a představovat si. Všechna tato tři slova jsou velmi úzce propojená a v zásadě ať už chceme vědět, poznávat či chápat, vždy toužíme *nazírat nějaké pravdy*, v Descartově pojetí snad i vrhat na ně světlo našeho rozumu.

Zatím by se mohlo mylně zdát, že lidské poznání musí být nutně konečné. U Spinozy může rozum dosáhnout dokonalosti pouze v rámci své přirozenosti, Descartes nastínil existenci věcí, které nelze lidským rozumem poznat. Dalo by se tedy říci, že oba autoři souhlasí s tvrzením, že existují věci nebo jsoucna, která člověk poznat nemůže, to však zatím neznamená, že lidské poznání musí nutně být konečné.²⁹ Toto bych rád předvedl na jednoduché rovnici $x + y = \infty$, kde x jsou věci, které může člověk lidským rozumem nebo jiným způsobem poznat, y značí věci, které poznat nemůže a ∞ označuje veškerá jsoucna, tedy vše co existuje nebo může existovat. V tuto chvíli ještě není jasné, zda je lidský rozum *schopný* poznat vše, co poznat může, protože neznáme počet věcí x ani počet y . Jak x tak y totiž mohou být nekonečné.

²⁹ Nyní o tom lze ještě spekulovat, později Descartes v Regulích uvádí, že lidské poznání je konečné (Regule, str. 63). Spinoza naproti tomu uvádí, že lidský rozum nepojme všechny jednotlivé věci (Emendace, str. 123).

2.3 První kroky na cestě za dokonalým věděním

Zatímco Descartes ve druhém a třetím pravidle rozvíjí předmět zkoumání přiblížením toho, co a jak bude nutné zkoumat, Spinoza krátce ve třetí části Emendace podává některá pravidla žití, která mají zajistit vhodné podmínky pro člověka, který chce vést rozum po správné cestě, a poté přistupuje k obecnému úvodu o poznávání věcí, konkrétně uvádí čtyři přístupy, o kterých se později v této práci zmíním. Jelikož není možné sledovat v plynulém textu dvě cesty najednou, tak jako se jeden člověk nemůže rozpůlit a kráčet po dvou cestách, v následující části práce se nejprve budu věnovat Descartovým Regulím a až poté Spinozově Emendaci. V průběhu celé práce se pokusím upozornit na místa, kde se cesty obou filozofů setkávají, nebo alespoň přibližují, respektive se zaměřím na pasáže, ve kterých oba autoři pojednávají o stejných a souvisejících tématech. V samotném závěru se pak pokusím jednotlivé cesty vzájemně porovnat.

3.0 Descartes: Pravidla pro vedení rozumu

3.1 Původ omylu

Descartes říká, že chceme-li provozovat vědu, tedy činit pravdivé soudy o věcech, musíme se ptát, odkud pramení nepravdy. Pokud se dva soudy o téže věci rozcházejí, pak je jasné, že alespoň jeden z nich je mylný a že se ani jeden z jejich zastánců nedobral vědění, protože jinak by jedna strana dokázala druhou přesvědčit svým zřejmým, jistým, pevným a pravdivým soudem. Takové pravdivé soudy jsme schopni vynášet v aritmetice a geometrii, jejichž předměty zkoumání jsou čisté, jednoduché a spočívají na rozumově vyvoditelných konsekvencích. Mýlit se v nich lze jedině z nepozornosti. Sice nemůžeme ve vědě zůstat pouze u aritmetiky a geometrie, avšak i jinde je zapotřebí hledat důkazy jim rovnocenné. Takové nacházíme u věcí nejjednodušších. Mnoha učencům podle Descarta přijde nevhodné se takovými věcmi zabývat a namísto toho vynášejí soudy o mlhavých a nejasných věcech, kde si dovolí hádat s větší sebedůvěrou, než aby se pletli v tom, co je všem lidem zřejmé, jako třeba zodpovězení jedině jednoduché otázky. K poznání věci totiž dospíváme dvojí cestou – pomocí *zkušenosti* a pomocí *dedukce*, přičemž zkušenost bývá často klamná, kdežto každý alespoň trochu rozumný intelekt dokáže provést správnou dedukci. Zkušenost, která je jistá, lze mít jen o věcech čistě jednoduchých a absolutních, jak bude zmíněno dále.

Vzhledem k výše uvedenému je podle Descarta špatné zabývat se dílčími věcmi, naopak je nutné systematicky rozvíjet naše poznání. Byla by chyba opomíjet to, co se zdá být snadné. Veškerý omyl má totiž původ v tom, když za předpoklad přijímáme některé *nedostatečně pochopené zkušenosti*, nebo bez jakéhokoliv podkladu vyslovujeme *soudy o dílčích věcech*. Pokud vycházíme z nejjednodušších a naprosto zřejmých a nepochybných věcí, těžko se budeme mýlit. Člověk se sice tomuto užitečnému postupu ve škole nenaučí, přesto je ale užitečné, aby se ve škole vzdělával. Jako argument Descartes uvádí fakt, že školy jako takové jsou schvalovány staršími a moudřejšími lidmi, než jsou samotní žáci. Ve škole navíc můžeme rozvíjet pomocí jakéhosi soutěžení takové schopnosti, které nám pro správné poznávání věcí později pomohou.

3.2 Intuice a dedukce jako nepochybné cesty k pravdě

Descartes pokračuje v kritice soudobých učenců, kteří podle něj dosud zakládali hledání pravdy na pravděpodobných domněnkách propletenými s pravdivými věcmi. Nedokázali tak vytvořit nepochybný závěr, který by nebyl založen na onom nejistém předpokladu. Ve sporných otázkách se podle Descarta pravdy dopátrá spíše menšina a v našem zájmu je využívat poznatky, ke kterým už jiní (z této menšiny) došli. Nesmíme se ale na četbu jejich děl příliš upoutat. Často totiž předkládají záhady a pomocí nejrůznějších argumentů nás odvádějí od rozporu obsaženého

v jejich výkladu. V případě, kdy naleznou pravdu, namísto jednoduchého zdůvodnění nám, snad ze žárlivosti, nepodají žádný výklad, nebo jej zbytečně složitě vysvětlují, jako by ona jednoduchá verze nějak snižovala důležitost vlastního objevu. Je důležité osvojit si vědění, nikoliv popis faktů, a zároveň naše pravdivé soudy nesmí nikdy vycházet z domněnky.

Abychom nepochybili, je podle Descarta přípustné pouze používání intuice (*intueri*) a dedukce (*deductio*).³⁰ Tak každý může intuicí nahlížet, že existuje, že myslí, že trojúhelník je ohraničen pouze třemi úsečkami, koule jediným povrchem atd. Stejně lze nahlížet i to, že dvě a dvě je totéž jako jedna a tři. U intuice není žádná posloupnost, poznáváme její pomocí celou věc okamžitě. Naopak dedukce sama je jako řetěz složený z jednotlivých intuic, který „nevyžaduje přítomnost zřejmosti, jako je tomu u intuice, nýbrž si svou jistotu vypůjčuje určitým způsobem od paměti.“³¹ Jinými slovy: „Samotné první principy poznáváme pouze intuicí, vzdálené závěry pak výhradně dedukcí.“³² Zatímco intuicí jasně a zřetelně chápeme okamžitě celý výrok, dedukce obsahuje pohyb rozumu, který odvozuje jedno z druhého. Intuice a dedukce jsou jediné spolehlivé cesty k vědění, nebrání ale, abychom uvěřili, že to, co bylo zjeveno božským způsobem, je jistější než jakékoli poznání. Víra v tyto tajemné věci je úkonem vůle (*voluntas*), nikoliv rozumu. Takto se Descartes vyjadřuje k intuici a dedukci s odkazem, že později, pokud by měla víra základ v rozumu, ukáže, jak by se věci měli poznávat jednou z těchto dvou cest.

3.3 Metoda pro vedení rozumu

Při hledání pravdy narazíme na mnoho nesnází. V zajetí zvědavosti spousta vědců (Descartes uvádí „všichni chemici, většina geometrů a nemálo filozofů“³³) vede rozum neznámými cestami, jako když bez mapy hledají zakopaný poklad. Někteří jej takto naleznou, což ale neznamená, že by ve vědě byli pilnější než ostatní. Jen mají větší štěstí. Takovým bádáním bez jakéhokoliv řádu však mlží přirozené světlo rozumu a oslepují ho, takže pak nedokáží určit, co je pravdivé a co ne. Proto si dovolí lidé, kteří nikdy neusilovali o vzdělání, soudit o věcech pevněji a jasněji, než lidé, kteří ve školách strávili věčnost.³⁴ Abychom mohli vytvářet pevné a neochvějné

30 „Intuicí rozumím nikoli proměnlivou spolehlivost smyslů či klamný soud špatně sestavující představivosti, nýbrž chápání čisté a pozorné mysli, které je natolik snadné a rozlišené, že naprosto nezbývá žádná pochybnost o tom, co chápeme, anebo, což je totéž, nepochybné chápání čisté a pozorné mysli, které se rodí jedině ze světla rozumu a je jistější než sama dedukce, protože je jednodušší, i když (...) ani onu dedukci nemůže člověk provést špatně.“ (Regule, str. 23.)

31 Regule, str. 27.

32 Tamtéž.

33 Regule, str. 29.

34 Tamtéž. Tento fakt podaný Descartem se dá nejspíše vyložit dvěma způsoby: Za prvé, lidé bez vzdělání nemají zastřené světlo rozumu a proto snáze dokáží vidět pravdu. To by odpovídalo části čtvrtého pravidla, kde se píše, že už od přirozenosti byli starověcí badatelé schopni odhalit pravdu pomocí vrozených „prvních semínek pravd“. Na druhou stranu, ve druhém pravidle zmiňuje přínos školní výuky k odhalování pravdy. Ať už to myslel Descartes v pozitivním či negativním smyslu, lidé neusilující o vzdělání si dokáží stát za svou „pravdou“ pevněji, zřejmě nezávisle na tom, z čeho plyne jejich (často falešný) pocit jistoty.

závěry, kterými bychom mohli přesvědčit ostatní stejně jako v aritmetice a geometrii, potřebujeme k tomu metodu. „Metodou pak rozumím jistá a snadná pravidla, která když kdokoli přesně dodrží, nikdy nezamění nic nepravdivého za pravdivé, a bez zbytečného namáhání myslí stále postupně rozšiřuje své vědění, a tak dospívá k pravdivému poznání všeho, co bude schopen pojmut.“³⁵ Metoda nás učí, jak používat myšlenkovou intuici a jak nalezneme dedukce, kterými poznáme vše, co můžeme pojmut. Pokud něco můžeme poznat, ale dosud jsme nepoznali, pak je to způsobeno tím, že jsme se nevydali tou cestou, kterou nás metoda k dané věci dovede, nebo jsme bez použití metody upadli do opačné chyby. Náš intelekt musí být předem schopen zacházet s jednotlivými úkony metody, neboť jsou nejjednodušší a elementární. Ten, kdo je nepochopí, nebude schopen metodu používat, a tedy se ani dobrat nějakého vědění. Descartes se domnívá, že tuto metodu pod vedením přirozenosti nadanější lidé rozpoznali už dříve, jelikož lidská mysl obsahuje něco „cosi božského, co obsahuje semena účelného myšlení“³⁶ a co umožnilo právě poznání idejí filozofie a matematiky už ve starověku. Stejně tak světlem své mysli poznávali, že je třeba dát přednost ctnosti před rozkoší a mravnosti před užitkem. Staří geometři podle Descarta používali jakousi analýzu, kterou rozšířili na řešení všech úloh, ale její princip nám zatajili. Ve stopách geometrie pokračuje algebra, která namísto obrazců používá ke stejným úkonům čísla. Metodu tedy můžeme chápat jako průvodce čistého světla rozumu a jak geometrie, tak algebra jsou plody vrozených principů metody. Jak říká páté pravidlo, metoda tkví v uspořádání a rozvržení toho, v čem se snažíme objevit nějakou pravdu. Toho docílíme zjednodušováním nejasných výroků a postupným řešením – dedukcí. Takto v matematice Descartes spatřuje krásu veškeré nauky, kterou se snaží vykládat. Stopy takové matematiky spatřuje u Pappa a Diofanta, kteří se však snažili o to, aby nebyla přístupná všem, stejně jako v případě vynálezce, který nechce, aby se jeho vynález rozšířil a ztratil tak na ceně. Předkládali prý pravdy dokazované na základě důsledků. K matematice tehdy patřila také astronomie, hudba, optika, mechanika a další. Matematika tak, jak jí vidí Descartes v regulích, zahrnuje ty věci, u kterých lze pozorovat uspořádání (*ordo*) či míru (*mensura*), určitelnou nejrůznějšími materiemi – od čísel přes obrazce až k nejrůznějším objektům. V *obecné matematice*³⁷, jak vysvětluje Descartes používání tohoto starobylého pojmu, se nepracuje s žádnou materií a Descartes ji proto shledává čistou, průhlednou a snadnou.

Lidský rozum má často sklony k přehlížení snadných věcí a chvátá nejkratší cestou k něčemu novému, co se mu zdá vznešené, ale Descartes nabádá k uvědomění si vlastní nedostatečnosti. Proto v souladu s jeho pravidly postupujeme od nejsnazších věcí a nepokračujeme dále, dokud není zřejmé, že už nezůstaly žádné nezodpovězené otázky. Onen špatný přístup

35 Regule, str. 29. Zde máme kromě definice metody zobrazen vztah vědění a poznání, které se v textu často střídají a který jsem se již nastínil v bodě 1.2 této práce.

36 Regule, str. 31.

37 Regule, str. 39.

Descartes vtipně přirovnává k člověku, který se snaží z přízemí doskočit na střechu domu, aniž by si povšiml schodiště.

Descartes se, jak uvidíme dále, chystá v Pravidlech mimo jiné sepsat vše, co podle něj v obecné matematice zaslouží pozornost, jednak pro nás, ale i sám pro sebe, aby ulevil paměti. Zde nás také v souvislosti s ní upozorňuje, že nemá smysl bádát, pokud výsledky našeho bádání budou zapomenuty. K otázce paměti u Descarta i Spinozy se ještě podrobněji dostanu.

Pro naši věc je nyní vhodné poznamenat, že náš prostředek na cestě za poznáním je u Descarta zpočátku intuice, kterou poznáváme první principy, avšak dále se dostáváme jen za pomoci dedukce. Jen s její pomocí bychom měli být schopni poznat vše, co lidský rozum může poznat, tedy pokud se budeme držet metody.

3.4 Absolutní a relativní články řetězce

Správný postup, jak používat metodu a vycházet od nejjednodušších věcí, má další úskalí. Abychom mohli v každém dedukčním řetězci oddělit nejjednodušší věci od spletitých a postupně je sledovat, musíme zjistit, které to jsou a jakým způsobem se od toho vše ostatní odvíjí. Aby například astrologové mohli správně odhadovat účinky hvězd, musí sledovat jejich pohyb a znát přirozenost nebes, mechanikové zase těžko sestaví přístroje bez znalosti fyziky. Na zmíněný řetězec lze podle Descarta rozdělit každou otázku. Nesmíme ji však dělit podle vztahu k rodu bytí, ale podle toho, nakolik lze jedny články řetězce poznávat z druhých. Nastane-li nějaký problém, známe pořadí, podle kterého je třeba jednotlivé články prověřit, a to včetně toho, u kterého máme začít a kam postupovat. Vyhovující články řetězce můžeme rozdělit na absolutní (*absolutas*) a relativní (*relativas*) věci.³⁸

Čím více vztahů obsahují relativní věci, tím více se vzdalují od těch absolutních. Zpětným postupem od nejbzdálenější relativní věci v řetězci se dostaneme k původní absolutní věci. Zahrnujeme při tom do úvahy jejich vzájemnou souvislost a pořadí. Věci mohou být absolutní ve svém druhu, a zároveň být relativním rodem. Tak je rozlehlost (*extensa*) absolutní mezi

38 Descartes popisuje absolutní a relativní věci takto:

„Absolutním nazývám vše, co obsahuje čistou a jednoduchou podstatu, na niž se ptáme: jako třeba všechno to, co je považováno za nezávislé, za příčinu, za jednoduché, všeobecné, jedno, stejné, podobné, přímé či něco jiného na ten způsob. Na prvním místě právě toto označím za nejjednodušší a nejsnadnější, abychom toho mohli užít k řešení úloh.

Relativní je naproti tomu to, co má sice tutéž podstatu, nebo se aspoň na ní podílí a může být podle toho vztaženo k absolutnímu a z něho určitým řetězcem vyvozeno, ale navíc ve svém pojmu zahrnuje něco dalšího, co nazývám vztahy: je to cokoliv, co se označuje jako závislé, účinek, složené, zvláštní, mnohé, nestejně, nepodobné, zakřivené atd.“ (Regule, str. 45 a 47.)

Slovo *podstata* je v českém vydání Regulí překlad původního latinského slova *natura*, které u Spinozy překládám jako *přirozenost*. Držím se v tomto případě českých překladů. *Podstata* z Regulí tedy v rámci jazykového hlediska odpovídá *přirozenosti* z Emendace, protože obě slova jsou překladem jediného latinského výrazu *natura*. Další výraz, *esence*, z původního latinského slova *essence*, uvádím pouze v souvislosti s Emendací.

měřitelnými věcmi, ale zároveň je relativní, protože se skládá z výšky, šířky a délky – tedy závisí na jednotlivinách. V našem bádání se však nezaměřujeme na podstaty jednotlivých věcí, ale na jejich pozice v řetězci, který zkoumáme, přičemž nejprve hledáme příčinu a teprve poté následek, tak jako nestejně věci poznáváme srovnáním se stejnými a nikoliv naopak. Čistých a jednoduchých podstat, které můžeme pozorovat pomocí vrozeného světla sami o sobě bez závislosti na jiných, je málo. Jsou to zcela nejjednodušší články řetězce a musíme dávat pozor, abychom je nepřehlédli. Všechny ostatní podstaty se z nich odvozují a tvoří hledané řetězce, které pomocí metody můžeme s jistotou řešit. V pravidle 8 Descartes uvádí, že pokud se například zajímáme o lom světla, pak obecně *přírodní síla* je to poslední a v nejvyšším stupni absolutní v celém řetězci.

Nebývá snadné vyjmenovat všechny články řetězce, ale důležitější než si pamatovat jejich výčet je každému z nich rozumět a za pomoci důvtipu žádný článek nepřehlédnout. Je třeba využít všech nabytých znalostí a přemýšlet o každé maličkosti. Z toho také plyne, že vědecká činnost nemůže začínat zkoumáním nesnadných věcí, ale je třeba nejprve posbírat pravdy, které se sami nabízejí, neboť i to nejskrytější vědění je z takových vyvozeno. Poté můžeme uvažovat o tom, co z nich je možné vyvodit dalšího. Až se tak stane, je zapotřebí promyslet, které pravdy jsme objevili rychleji a snáze, proč tomu tak bylo. Díky tomu při řešení dalších úloh poznáme, kterými se máme zabývat nejdříve. Pokud takto například hledáme spojitě úměrné³⁹ poměry jako 3:6, poté 6:12, 12:24 atd., což je typický matematický příklad, můžeme hledat tři a více takto spojitě úměrných poměrů, ale tím se obtížnost úlohy nemění, vzhledem k tomu, že počítáme každý zvlášť a stejným způsobem. Po tréninku dokážeme prohlédnout více článků řetězce najednou a přemoci tak malátnost rozumu.

Jednotlivé členy úměrnosti můžeme odvozovat přímo, tak jako když v řadě po 3 a 6 následuje 12, nebo nepřímo když z 3 a 12 získáme 6. Na základě prvních a snadno poznatelných věcí se můžeme dovtípit mnoho věcí i v dalších oborech, nikoliv jen v matematice. Ta je předmětem Descartova výkladu pro svou jednoduchost a snadné nahlédnutí.

3.5 Poznání, že věc nelze poznat

V sedmém pravidle Descartes říká, že: „Abychom dosáhli úplnosti vědění, musíme vše, co se dotýká našeho záměru, vcelku i jednotlivě projít plynulým a nikde nepřerušným pohybem myšlení, a to vše shrnout pomocí dostatečného a uspořádaného výčtu.“⁴⁰ To znamená, že je potřeba projít každý, i ten nejmenší článek řetězce, aby nedošlo k přerušení a následné chybě. Jedině kompletní výčet nám totiž dodává jistotu pravdivého soudu. Výčet, nebo také indukce, se vztahuje

³⁹ Významově se jedná o přímou úměrnost.

⁴⁰ Regule, str. 55.

k jedné podložené otázce a je tak pečlivý a podrobný, že nám po vynesení pravdivého soudu tuto otázku dovoluje uzavřít s jistotou toho, že jsme z nedbalosti nic neopomenuli. Někdy není třeba úplný výčet, ale vždy musí být dostatečný, tak například, pokud chceme dokázat, že duše není tělesná, postačí, když všechna tělesa shrneme do několika souborů a dojdeme k závěru, že duše do žádného z těchto souborů nepatří. Musíme mít samozřejmě jistotu, že jsme žádný soubor neopomenuli a že jsme je všechny od sebe rozlišili. Postupujeme-li od nejsnazšího k nejsložitějšímu, odlišujeme-li absolutní od relativního a utvoříme-li si uspořádaný výčet nebo třídy pro usnadnění, pak dovádíme metodu k dokonalosti a během krátké chvíle se nám podaří vytrdit i to, co se na první pohled mohlo zdát velmi složité – nebudeme ztrácet čas a budeme si jisti závěrem, případné chyby rychle odhalíme a žádnou část řetězce nebudeme muset procházet dvakrát. Takto můžeme zjistit například to, že ze všech geometrických útvarů, které mají stejný obvod, má největší obsah jedině kruh.

Vedle intuice je dedukce nejjistější způsob poznání a pokud k nějakému závěru nejsme ani jednou cestou schopni dojít, potom poznání této věci *přesahuje možnosti lidského rozumu*. Jinými slovy, pokud někdo dodrží všechna pravidla metody, a přesto se někde při řešení úlohy zastaví, tehdy přijde na to, že povaha úlohy nebo lidský úděl nedovoluje člověku úlohu vyřešit, nezávisle na jeho síle či slabosti rozumu. Takové poznání je stejně cenné jako odhalení podstaty samotné věci a jen člověk bez zdravého rozumu by chtěl zvědavě pokračovat dále. Tedy, kdo podle Descarta ovládne prvních sedm pravidel, dokáže sám sebe v jakékoliv vědě natolik uspokojit, že už po ničem dalším nebude toužit.

3.6 Intelekt

Vydáme-li se na cestu za poznáním, pak podle Descarta nic nemůžeme poznat dříve než intelekt (*intellectus*). Spinoza v tomto případě zaujímá stejný postoj, jak uvidíme později. Intelekt spolu s *obrazivostí* a *smyslovým vnímáním* tvoří tři prostředky rozumu, ale pouze díky intelektu jsme schopni rozeznat pravdu od nepravdy. Musíme jej tedy poznat ze všeho nejdříve, jen za pomoci vrozeného světla, jinak bychom nebyli schopni poznat nic. Ve zbylých dvou prostředcích může být původ pravdy, avšak je nutné její potvrzení intelektem. Důvod je ten, že obrazivost a smyslové vnímání mohou sice intelekt podporovat, ale někdy mu také v poznávání pravdy překáží. Co se týče vztahu intelektu k metodě, osmé pravidlo říká, že pokud se ve zkoumaném řetězci naskytne něco, co nenahlížíme intelektem dokonale, pak je třeba se u toho zastavit a nepokračovat dále. Tím se vyhneme zbytečné práci. Stejně tak, pokud je v řetězci obsaženo více úrovní, je třeba každou projít zvlášť.

První otázka, která se v souladu s metodou intelektu naskytne a kterou by měl alespoň jednou v životě řešit každý milovník pravdy, zní podle Descarta takto: „Co je lidské poznání a kam

až sahá?⁴¹ Jsou v ní ukryty opravdové prostředky vědění a celá metoda. Stejně jako všechny otázky je možné tuto ohraničit a rozdělit do několika částí – tato otázka se nutně vztahuje na nás, mající schopnost poznání, a na věci, které mohou být poznány. Chceme-li pak poznat, čeho je lidský duch schopen, začneme zkoumat vše, co lidský rozum může poznat, počínaje svými vlastními prostředky, které si metoda vytváří pro sebe, a poté i pro ostatní vědy. Jejich nalezení nemůže být těžší než jakákoliv jiná úloha.

Zde je důležité si uvědomit, že neexistuje nic, co by mohl jeden člověk poznat a druhý ne, protože metoda je univerzální prostředek pro každého, nehledě na slabost rozumu nebo nedostatek dovednosti – vše co postačí, je, jak říká Descartes, *alespoň trochu rozumný intelekt*, pomocí kterého se mysl zaměří na tentýž předmět určitým způsobem, a to takovým, který udává metoda.

V pokračování od intelektu dále na cestě za pravdou má Descartes v úmyslu nás pomocí knihy vést tou nejkratší, jistou cestou. Chce ukázat rozdíl mezi poznatky, které jen zdobí paměť a pro které se o někom dá doopravdy říci, že je díky nim vzdělanější.

3.7 Věci jednoduché a složené, věci duchovní, tělesné a duchovně-tělesné

Věci, které v řetězci zkoumáme, lze rozdělit podle složitosti na *jednoduché* a *složené*. Podle podstaty je ale můžeme rozdělit také na *duchovní*, *tělesné* a *duchovně-tělesné*.

Jednoduché věci nahlížíme nejjednodušším způsobem pomocí intuice. Složené věci intelekt může rozeznávat, ale také je může sám tvořit. Tehdy však může dojít k omylu. Pokud intelekt složené věci rozeznává, pozná jejich složenost dříve, než o nich stanoví něco dalšího. Složené věci mohou být vyvozeny buď z nejjednodušších, samo o sobě poznáných podstat, anebo jejich předpokladem mohou být jiné složené věci. Téma ducha⁴² a těla Descartes v Regulích dále nerozebírá.

3.8 Úkony a schopnosti intelektu

Když ostří rozumu zaměřujeme na nejjednodušší věci, zvykáme si vidět pravdu jasně a zřetelně. Výše zmíněná intuice a dedukce jsou dva úkony intelektu, kterými rozum rozeznává pravdu od nepravdy. Hlavní schopnosti samotného rozumu však jsou *pronikavost* a *důvtip*.

Pronikavostí chápeme schopnost vidět zřetelně jednotlivosti – podobně jako když se zrak zaměří pouze na jeden cíl. Pomocí důvtipu můžeme vyvozovat jedny jednotlivosti z druhých. O tom jak používat a rozvíjet tyto schopnosti hovoří Descartes dále. Nejprve se však zmiňuje o tom,

41 Regule, str. 71.

42 Zde je třeba věcem duchovním rozumět jako nemateriálním, tedy takovým, které lze uchopit pouze myslí. Existence duchovně-tělesných těles u Descarta naznačuje složitý vztah duše a těla, jejich oddělenost, a zároveň i nutnou provázanost.

že někteří lidé jsou od narození k používání těchto schopností rozumu lépe uzpůsobeni, ale procvičováním lze uzpůsobit téměř každý rozum. Takový rozum, který už výše řečené poznal, dokáže podle Descarta například vyřešit zajímavou otázku, zda jde něco přenést z jednoho místa na druhé v jediném okamžiku. Rozum nezačne přemýšlet o rychlosti světla, ale spíše se soustředí na místní pohyb těles, které jsou smyslově nejlépe vnímatelné – sice vidí, že nelze přenést okamžitě kámen z jednoho místa na druhé, ale potom přemístí energii tak, že pohne libovolně dlouhou tyčí. Jelikož se celá tyč pohne zároveň, přenos energie z jednoho konce na druhý se uskuteční ihned.

3.9 Řád u nejprostších věcí

Descartes pokračuje v rozvíjení schopností rozumu. Rozum podle něj zbystříme tak, že budeme zkoumat nejjednodušší věci, a to i takové, které našli ostatní. Hlavně však tehdy, když budeme zkoumat ty, které vykazují nějaký řád (*ordo*). Descartes sám podle svých slov raději prováděl vlastní bádání, než aby naslouchal druhým. Nešlo však o ledajaké bádání, ale o bádání vedené určitými pravidly, ze kterých vyplynula další pravidla a nakonec i celá metoda. V rámci procvičování rozumu bychom se měli sami snažit dopracovat k výsledkům bádání jiných a teprve pak si u nich ověřit, zda jsme provedli správnou *indukci*, tedy dedukci výčtem. Tím získáme představu oněch řádů, které jsou sice pokaždé jiné, ale vždy nějakým podobným způsobem pravidelné. Většina důvtipu spočívá právě v tom, že tento řád správně pozorujeme a následujeme. U prostších věcí pak na pozorování takového řádu, který „tkví v samotné věci, nebo je důmyslně vytvořen“⁴³. K pravdě lze dojít i náhodou, z pouhého štěstí, avšak tento způsob oslabuje přirozené světlo rozumu a bez hlubšího poznání věci nás učí pouze dětskému hádání. Nahlédneme-li správně řád, řešíme pak jednoduché a průhledné dedukce pomocí pouhé intuice.

Dedukce výčtem neboli indukce, pokud ji nezapisujeme, závisí na paměti, neboť intelekt ji nedokáže pojmout celou najednou. Tento postup přispívá k jistějšímu poznání závěru a díky němu se rozum stává způsobilější pro získání dalších poznatků. Nestálá a nepevná paměť musí být upevňována stálým a opakovaným pohybem myšlení. Jedině pak zvládneme nahlédnout složenou věc jako celek, například pokud máme stejnost jedné věci s druhou, druhou s třetí, třetí s čtvrtou a čtvrtou s pátou – tehdy jen díky paměti můžeme určit stejnost u první a páté věci. Tím, že se zaměřujeme na jednoduché výroky, se zlepšujeme v rozpoznávání toho, co je více nebo méně relativní a kudy vede cesta k absolutnímu, ve kterém mají svůj původ. Rozpoznat původ obtíží a způsob, jak je nejsnáze odstranit, podotknout, že způsob poznávání pravdy je vlastně jakýmsi nahlížením na řetězec spolu souvisejících věcí, složených z věcí jednoduchých, které se skládají z jednoduchých podstat, jak se dozvíme v následující části. Pomocí intelektu vedeného metodou

43 Regule, str. 85.

správně rozpoznáváme jednotlivé články řetězce. Při tom je u složitějších otázek nutná indukce a zapisování jednotlivých kroků, kterými každý článek řetězce odkrýváme. Pro uchopení celého řetězce najednou pomocí mysli nám slouží paměť. To vše se děje za působení důvtipu a pronikavosti našeho rozumu.

3.10 Souhra podpůrných prostředků rozumu

Kromě intelektu, který nám umožňuje poznávat pravdu, máme tři další prostředky, které nám k tomu dopomáhají a díky kterým neopomíjeme nic z toho, na co zaměříme úsilí. Jimi jsou *představivost*⁴⁴, *smyslové vnímání* a již zmiňovaná *paměť*.

Tři je také číslo označující počet toho, co vše musíme u věci, o které chceme vynášet soudy, prozkoumat. Za prvé, jde o to, co se nám samo nabízí. Za druhé, jakým způsobem se jedno poznává na základě jiného. Za třetí, je nutné zjistit, co se z čeho vyvozuje.

Je třeba mít na paměti, že *vnější smysly* jako součást našeho těla přijímají vjemy pouze *pasivně*. Descartes tento způsob přijímání připodobňuje k vosku, do kterého se otiskuje pečetidlo, a který je zcela závislý na místním pohybu. Pro vyjádření všech smysly vnímatelných věcí vystačí pojem tvaru (*figura*). Tvar ve svých nekonečných podobách dokáže vyjádřit rozdíly mezi všemi smysly vnímatelnými věcmi. Přenáší se prostřednictvím *společného smyslu* v těle okamžitě, stejně jako když držíme tužku na jednom konci a druhý konec tužky ihned pohyb zaznamenává na papír tuhou. Onen společný smysl představuje v připodobnění s voskem pečetidlo. „Hybná síla neboli samotné nervy mají svůj zdroj v mozku, kde sídlí *obrazivost*, která jimi různě pohybuje, tak jako vnější smyslový orgán pohybuje celým perem.“⁴⁵ Z toho lze chápat i pohyb živočichů, který probíhá pomocí čistě tělesné obrazivosti – bez poznání věcí. Takto Descartes vysvětluje i takové pohyby lidí, na kterých se nepodílí rozum, a stejným způsobem podle něj pohybuje také smyslový orgán společným smyslem. Obrazivost je u Descarta skutečná část těla schopná svými částmi pojmout několik různých tvarů – a právě tehdy, kdy je takto „drží“, stává se *pamětí*. Jak uvádí Aleš Novák, Descartes přisuzuje v traktátu O člověku sídlo představivosti na povrch mozkové šišinky.⁴⁶

Skutečně poznáváme nikoliv pomocí tělesné, ale *duchovní síly*, která může přijímat tvary od obecného smyslu spolu s obrazivostí, nebo se přiložit na tvary uchované v paměti. Dokáže však nejen pasivně obrazy přijímat, ale také aktivně vytvářet, čímž zaměstná fantazii natolik, že nedokáže současně s vytvářením obrazů přejímat ideje od společného smyslu. Takovou sílu

44 Představivost, obrazivost, obrazotvornost či fantazii v rámci této práce nerozlišuji a považuji je za totéž.

V Pravidlech Descartes představuje fantazii nejprve jako „pasivní ve vztahu ke smyslům,“ a poté „aktivní ve vztahu k ovládnání těla prostřednictvím nervové soustavy.“ (Aleš Novák v Marek, Jakub a Martin Vrabec. *Obrazotvornost v dějinách evropské filosofie*, str. 89.)

45 Regule, str. 101

46 Marek, Jakub a Martin Vrabec. *Obrazotvornost v dějinách evropské filosofie*, str. 91.

v tělesných věcech nenalezneme. Tato síla, „zaměří-li se spolu s představivostí na společný smysl, nazývá se viděním, dotýkáním atd., zaměří-li se na samotnou představivost naplněnou rozličnými tvary, nazývá se vzpomínáním, zaměří-li se tamtéž, aby vytvořila nové obrazy, nazývá se představováním a zobrazováním, a konečně působí-li sama, nazývá se chápáním“⁴⁷. Stejnou sílu označujeme různě - podle činnosti se buď jedná o čistý intelekt (*intellectus purus*), představivost (*imaginatio*), paměť či smyslové vnímání. „Nejvhodnějším názvem je však rozum, protože ten hned vytváří v obrazivosti nové ideje, hned zase již vytvořené zpracovává.“⁴⁸

Při popisu chápání jako síly, která je zdrojem schopností jako vnímání a představování, Descartes u čtenářů již předpokládá pochopení toho, jak nám tyto schopnosti pomáhají a kam až mohou lidé ve snaze o *nápravu slabosti rozumu* svým úsilím dojít.

Za předpokladu, že tělesná paměť, tedy to, jak se nám věci otiskují do obrazivosti, není nic jiného než představování, nemůže být intelekt těmito schopnostmi podporován, má-li soudit o netělesných věcech, pokud nejsou těm tělesným alespoň podobná. Aby tyto schopnosti intelektu nepřekážely, je třeba přestat smyslově vnímat. Chce-li intelekt zkoumat něco, co se může vztahovat k tělu, pak je třeba vnějším smyslům předložit jen to, co vyžaduje pozornost, a ostatních idejí se zbavit. Čím jednodušší ideje zkoumá, tím lépe, a proto je vhodné si tvary, které intelekt zkoumá, zjednodušit, čímž se lépe zabrání selhání paměti.

Descartes nám chce ukázat rozdíly mezi jednoduchými věcmi a věcmi z těchto jednoduchých věcí složené, abychom u obou vzájemně porovnali, kde se v nich mohou skrývat nepravdy. Aby nám posléze ukázal, co lze s jistotou poznat a na co se tedy zaměřit, vyslovuje určité předpoklady (viz následující bod 3.11 této práce), jejichž zdůvodnění odkládá a spokojí se s tím, že s jejich pomocí budeme schopni rozlišit, který poznatek o libovolné věci může být pravdivý a který nikoliv.

3.11 Předpoklady pro cestu za nápravou rozumu

Prvním předpokladem je pojetí rozlehlého tělesa mající tvar tím způsobem, že ačkoliv je v rámci věcí jednoduchým a jednotným tělesem, z hlediska intelektu lze říci, že je složen z jednoduchých podstat – z *tělesné podstaty*, *rozlehlosti* a *tvaru*. Tyto tři jednoduché podstaty skládají těleso, které je v řádu věcí něčím jednoduchým a jednotným.

Druhý předpoklad stanovuje, že věci jednoduché z hlediska intelektu, mohou být trojího druhu – čistě *intelektuální*, čistě *materiální* a *obecné*. Jako příklad čistě intelektuální věci, které intelekt poznává vrozeným světlem, uvádí Descartes *poznání*, *pochybnost*, *nevědomost* a *chtění* jako činnost *vůle*. Příkladem čistě materiálních jsou pak *tvar*, *rozlehlost* a *pohyb*. K oběma druhům pak

47 Regule, str. 103.

48 Regule, str. 103.

náleží *existence, jednota, trvání* a další *obecné* věci. Intelekt a čistý intelekt pozorující materiální věci nám pak dávají poznat tyto obecné věty: „veličiny témuž rovné i navzájem rovny jsou“⁴⁹ a „veličiny, které nemají týž poměr k jiné veličině, nejsou si rovny“⁵⁰ a další obecné věty, které zde ale Descartes neuvádí. Připojuje však zmínku o tom, že mezi jednoduché podstaty se počítají i privace a negace, které chápeme intelektem. Jako příklad výše uvedeného zde Descartes zmiňuje souzení o nehybném tělese, kdy se myšlení o takovém tělese skládá z tvaru a klidu.

Třetím předpokladem Descartes uvádí jako nesprávné domnívat se, že v pochopení jednoduchých podstat ještě něco vězí, pak bychom totiž neuvažovali správně. Jednoduché podstaty jsou známé samy o sobě a nikdy nemohou skrývat žádnou nepravdivost.

Čtvrtý předpoklad je ten, že jednoduché podstaty se spojují buď nutně, nebo náhodně. Tvar a rozlehlost jsou propojené stejně jako čas a trvání. To samé platí pro čísla, kdy si vyšší číslo představujeme jako složené z menších – tři a čtyři jsou zahrnuty v čísle sedm. Když je člověk živý nebo oblečený, tehdy se nejedná o nutné spojení, ale náhodné. Nutné jsou ale také věty „jsem, tedy je i Bůh“⁵¹ a „chápu, mám tedy mysl různou od těla.“⁵²

V pátém předpokladu Descartes prohlašuje, že kromě těchto nejjednodušších podstat nejsme s to nic dalšího pochopit, ovšem kromě jejich směsí či složení, přičemž může být snadnější pozorovat několik navzájem spojených podstat než jednu samotnou podstatu. Když takto chápeme, co je trojúhelník, chápeme také podstaty, ze kterých je složen. Úhel, přímka, číslo, tvar a rozlehlost poznáváme lépe než samotný trojúhelník, ačkoliv jeho pozorování může být snazší než vnímání samotné rozlehlosti nebo tvaru jako jednoduché podstaty.

Šestý předpoklad je ten, že složené podstaty poznáváme tím, že je zakoušíme, případně sami vytváříme. Zakoušíme vše, co naše smysly vnímají, včetně toho, co nám říkají ostatní lidé, ale i vše co dospívá k našemu intelektu zvnějšku a stejně tak i to, co se k intelektu dostane z kontemplace zaměřené na sebe samu. Pokud intelekt nepovažuje produkty představivosti za věrnou reprodukci našich pěti smyslů, nebo o nich nesoudí, že nám podávají pravé tvary a vlastnosti věcí, jaké se nám jeví, a pokud v sobě nebo v obraze sleduje jedinou předloženou věc, pak nemůže být žádnou takovou zkušeností oklamán. Proto pokud vyslechneme nějaký příběh, nelze jej považovat za pravdivý, neboť pravdivé je pouze to, že jsme příběh vyslechli. Moudrý člověk uzná pravdivost zobrazení věcí ve své představivosti, ale nikoliv věrnost toho obrazu, pokud věc předtím nepoznal nějakým jiným způsobem. Mýlit se můžeme pouze tehdy, „když my sami nějakým způsobem skládáme věci, o nichž věříme, že jsou“⁵³.

49 Regule, str. 109.

50 Tamtéž.

51 Regule, str. 111.

52 Tamtéž.

53 Regule, str. 115.

Podle sedmého předpokladu můžeme takové skládání rozdělit na tři druhy: *nápad*, *domněnka* a *dedukce*. Nápady jsou plody vlastního rozumu, avšak bez rozumného důvodu. Takový „nerozumný“ důvod může mít trojí příčinu – může být dán vyšší mocí, vlastní svobodou, nebo sklonem obrazivosti. Vyšší moc nás nikdy nezklame, vlastní svoboda málokdy, sklon obrazivosti téměř vždy. Vnuknutí od vyšší moci není dovednost rozumu. Domněnka nás může dovést k pravděpodobným závěrům, jako když z toho, že je země pevná, voda řidší a vzduch ještě řidší, vyvozujeme to, že nad vzduchem se nachází ještě řidší éter. Takové domněnky nás však neučiní učenějšími. Pouze a jedině dedukcí můžeme vyvodit skutečně pravdivé závěry, respektive, je v naší moci pomocí dedukce dojít k nepochybným závěrům, ačkoliv to samo není nic jednoduchého – je nutné vědět, že *nesmíme spojovat dvě věci, pokud jejich spojení není nutné*. Jinak může i při dedukci dojít k chybným závěrům, avšak chceme-li dojít k nepochybným závěrům, správně provedená dedukce je zde naše jediná možnost.

Osmý předpoklad předepisuje, „že odvozovat lze pouze věci ze slov, nebo příčinu z účinku, účinek z příčiny, podobné z podobného, nebo části či samotný celek z částí“⁵⁴.

3.12 Pozorování věcí skrze jednoduché podstaty

Intuice myslí se vztahuje k jistému poznání všech jednoduchých podstat, jejich vzájemných spojení a také na „všechno ostatní, o čem ji zkušenost neklame, že je v ní samé nebo v obrazivosti“⁵⁵. K poznání jednoduchých podstat není třeba žádného úsilí, veškeré lidské vědění totiž spočívá ve zřetelném vidění toho, jak se tyto podstaty spojují.

Kromě zjevné intuice přidáváme jako cestu k poznání jisté pravdy nutnou dedukci, kterou se chce Descartes zabývat dále. Nehodlá však popisovat, jak se jednotlivé vyvozují z jediné jednoduché věci – to lze bez pouček, ale chce ukázat, jak je třeba důmyslně vyvozovat něco jednotlivé závislé na mnohých vzájemně propojených věcech. Právě při nejjednodušším vyvozování jediné věci je třeba nejvíce užívat rozumu.

Pomocí prvních dvanácti regulí se Descartes snaží podat vše, co usnadňuje užívání rozumu, ve druhé dvanáctce si vytyčil jako cíl pojednat o úlohách, které jsou dokonale chápány, ale jejich řešení je neznámé. Kniha během této fáze končí nadepsanými pravidly devatenáct až dvacet jedna bez jejich bližšího vysvětlení, třetí dvanáctero pravidel Descartes plánoval věnovat úlohám, které jsou chápány nedokonale.

Úlohy, které jsou dokonale chápány, jsou takové, u kterých chápeme tři věci: „podle jakých znaků lze rozpoznat to, co hledáme, když se nám to naskytne; co je přesně to, z čeho to máme

54 Regule, str. 121

55 Regule, str. 117

vyvodit, a dále jakým způsobem se má dokázat, že ty věci navzájem tak souvisí a že jedna se žádným způsobem nemůže změnit, nezmění-li se druhá⁵⁶.

3.13 Problémy řešené v aritmetice a geometrii

I přes zdánlivou snadnost v abstraktních problémech, které se nejvíce vyskytují v aritmetice a geometrii a ve kterých z mnohého vyvozujeme jediné jednoduché, nám podle Descarta procvičování těchto dovedností pomůže dokonale ovládnout další část metody nápravy rozumu, kterou se chtěl Descartes zabývat dále v knize a která měla zahrnovat také všechny ostatní problémy.

Třináctou regulí začíná druhou dvanáctku pravidel, které se týkají poznávání pravdy a nacházení odpovědí na otázky v oboru aritmetiky a geometrie. Základním předpokladem pro veškeré zkoumání je dokonalé rozumění dané úloze. Úlohu je třeba chápat jako to, co obsahuje pravdu či nepravdu. Samotné třinácté pravidlo pak předepisuje ignorovat nadbytečné pojmy v úloze, což úlohu zjednoduší, a pak tuto co nejvíce zjednodušenou úlohu pomocí výčtu rozdělit na nejmenší možné části, respektive podle pátého a šestého pravidla převést na co nejjednodušší a podle sedmého rozdělit.

Pro dokonalé úlohy matematiky pak je charakteristické to, že je v ní něco neznámého, co jí dává smysl – jinak bychom neměli co řešit. Tuto neznámou si pak označujeme něčím, co je nám už známé. Stejně je tomu podle Descarta i v nedokonalých úlohách, kterým se chtěl Descartes věnovat ve třetí části knihy. O nedokonalých úlohách máme ale jen tyto zmínky ve třináctém pravidle, kdy se řeší otázka, co je podstata magnetu – slova podstata a magnet známe, víme, co označují a to nás vede k řešení dané úlohy a ne něčeho jiného. Dokonalost úlohy tkví v tom, že odpověď na úzce vymezenou otázku, kterou hledáme, se nehledá v ničem dalším, než co je dáno. Jako příklad Descartes uvádí dokonalou otázku: „Co lze uvést o podstatě magnetu jen na základě Gilbertových experimentů?“⁵⁷. Spolu s příkladem strun, kdy známe jejich délku a sílu, která je napíná, nám Descartes tyto dva příklady předkládá jako způsob, jak lze převádět nedokonalé úlohy na dokonalé. Obecně shrnuje tedy řešení nedokonalých úloh jako aplikaci pátého až šestého pravidla pro přípravu konečného řešení, v případě potřeby také jedenáct pravidel z dokonalých úloh a pak už zbývá jen samotné konečné řešení. Jak toto konečné řešení provést mělo být obsahem v nedokončené třetí části knihy.

Na co je potřeba při řešení úloh dávat pozor, zdůrazňuje Descartes apelem na správné pochopení významu slov, neboť podle něj by většina sporů o filozofické otázky ani nevznikla, nebýt různých interpretací týchž výroků.

⁵⁶ Regule, str. 119.

⁵⁷ Regule, str. 125.

Třinácté pravidlo má ještě jednu zvláštnost, část latinského textu *Regulí* totiž chybí. O této části píše v poznámkách Jiří Fiala, který čerpá z druhého vydání Port-Royalské logiky. Descartes v chybějící části textu zřejmě hovoří o *otázkách slov a otázkách věcí*. V prvním případě se za pomoci slov hledají věci. Otázky věcí lze rozdělit na čtyři druhy – když se hledají příčiny na základě účinků, když se hledají účinky na základě příčin, když se hledá celek na základě částí a když se z celku a části hledá zbývající část. Dále je v pasáži uvedeno, že je třeba čistě a zřetelně pochopit otázku, nespíchat a za stanovení podmínek o neznámém s pomocí zkoumání známého dospět k poznání neznámého a otázku zodpovědět. To vše v rámci jednoho rodu jsoucna, pokud nevyčerpáme všechny možnosti, které tento rod poskytuje.⁵⁸

Vzápětí však tuto pasáž Descartes odsouvá na později, neboť nejprve ze všeho je nutné zřetelně pochopit, co se v dané úloze zjišťuje. Největší chybou by bylo bezhlavě se hnát za odpovědí, spíše je třeba pomocí podmínek nastavit směr či způsob, jak nejnázve dosáhnout právě té odpovědi, kterou hledáme. Zde bývá rozum nejčastěji klamán dvojím způsobem, kdy k vymezení úlohy přibere něco navíc, nebo naopak něco opomene.

Když se podaří úlohu dostatečně pochopit, dalším krokem je zjistit, v čem spočívá její obtíž. Tím se zaměříme na potřebný problém a vypustíme vše ostatní, což nám usnadní práci. Samotné pochopení ale někdy nestačí a je potřeba také uvážit jednotlivosti. Jádro třináctého pravidla shrnuje Descartes posledním odstavcem: „Tvrdíme tedy, že jenom v tom se nalézá vlastní jádro celého úkonu: vše, co je předloženo, po pořádku probrat, odvrhnout při tom to, co se nám jasně ukáže jako k věci nenáležící, podržet nutné a pečlivějším zkoumáním podrobit pochybné.“⁵⁹

3.14 Krátké shrnutí prvních třinácti pravidel

Takto tedy Descartes ukazuje, kudy se vydat na cestu za univerzální lidskou moudrostí. Spatřuje v matematických principech něco, co umožňuje vyřešit každý problém, pro který nějaké řešení existuje a které je v moci lidského rozumu. Veškeré otázky, které je lidstvo schopné zodpovědět, ať už samotnou otázku chápe dokonale či nedokonale, lze převést na dokonale chápanou úlohu a k řešení dojít pomocí dedukce. Řešení problémů, které nedokážeme tímto způsobem zodpovědět, nám zůstanou nepřístupná, nebo by nám je mohla pomoci vyřešit pouze další schopnost, kterou bychom získali a díky které bychom mohli vnímat nějakou novou dimenzi mimo náš vlastní známý čas a rozprostraněnost, případně by nám její řešení mohlo podat nějaké boží vnuknutí. Avšak pokud bychom snad vlastnili nějakou takovou schopnost, nebo nám Bůh vnuknul nějaké nové, samotným rozumem nedosažitelné poznání, vykládám si Descartova slova tak, že pravděpodobně to, co bychom skrze nový smysl nebo Boha poznali, nebudeme moci

⁵⁸ Regule str. 286, komentář od Jiřího Fialy.

⁵⁹ Regule str. 135.

ostatním lidem předvést pomocí důkazů a ani náš samotný rozum si tím podle všeho nebude moci být zcela jistý – bude to otázka naší vůle, zda věci uvěříme, nebo nikoliv. Naopak v bádání o věcech, které lidstvo dokáže poznat, je Descartes velmi optimistický a jako klíč pro veškeré lidskému rozumu přístupné poznání nám dává do ruky svá Pravidla, svou metodu založenou na matematických principech.

4 Spinoza: Pojednání o nápravě rozumu

4.1 Vykročení k dokonalosti

Cesta za Spinozovým cílem je dlouhá a je nemožné se na potřebnou dobu vzdát obyčejného života, proto stanovuje následující pravidla: hovořit tak, aby to obyčejní lidé chápali, užívat požitky jen k udržení zdraví a usilovat jen o takové množství peněz či věcí, které je nutné k životu. Dále rozvažuje nad čtyřmi způsoby poznání, které měl dosud za nepochybné a kterým přitakal. Je to za prvé poznání z doslechu či z nějakého znaku, za druhé z nejisté zkušenosti, kdy se nějaký jev bez zásahu rozumu náhodou objeví a my v něj věříme jen proto, že mu jiný poznatek neodporuje, za třetí, poznatek, ve kterém usuzujeme na esenci (*essentia*) jedné věci z druhé, ale nesprávně, například když určujeme příčinu z následku, nebo když popisujeme konkrétní případ podle obecně platných pravidel. Za čtvrté pak poznáváme věc skrze její samotnou esenci, anebo její nejbližší příčinu. Typickým příkladem prvního druhu je datum našeho narození, druhého druhu je fakt, že jednou zemřeme, podle třetího například víme, že voda hasí oheň a podle čtvrtého usuzujeme, že když pocítujeme vlastní tělo a ne žádné jiné, je tedy naše duše spojena s naším tělem, ale také to, že pokud jsem něco poznal, pak vím, co to znamená poznat. Spinoza dále tímto čtvrtým způsobem poznává, že je-li první přímka rovnoběžná s druhou a druhá s třetí, pak je i první rovnoběžná s třetí, nebo že dvě a tři jsou pět.⁶⁰

Pouze jeden ze čtyř způsobů, které Spinoza uvádí, shledává dostatečným při hledání lidské dokonalosti, a to tím, kterým poznáváme samotnou esenci věci nebo její nejbližší příčinu, protože jen takto poznáváme esenci věci *adekvátně* a bez nebezpečí omylu. U třetího způsobu, kdy z jedné věci usuzujeme na druhou, sice omyl nehrozí, ale nedochází k adekvátnímu poznání. U prvních dvou způsobů může dojít k chybě a proto je nutné bez zbytečného dalšího přemýšlení vyloučit.

4.2 Rozumové prostředky a pravdivé ideje

Po poznání těchto základních věcí chce Spinoza popsat směr cesty, kterou čtenáře dále povede. Kromě toho chce také předvést metodu, s pomocí které budeme za pomoci poznání, které jsme poznali, poznávat věci, na které narazíme. Nesmíme se ztratit hned na začátku v kruhu toho, že jsme poznali to, že jsme poznali, že jsme poznali poznání – tudy cesta nevede. Tuto situaci připodobňuje Spinoza k příkladu výroby kladiva, k výrobě kterého potřebujeme další kladivo, vyrobené za pomoci jiného kladiva či dalších nástrojů.⁶¹ Někdo by se mohl mylně domnívat, že lidé sami nemají moc vyrábět kladiva, avšak právě to kladivo, které uchopujeme při výrobě požadovaného kladiva, se stává naším prostředkem. Spinoza zde tedy podává podobný příklad, jako

60 Podobné příklady uvádí i Descartes ve čtrnáctém pravidle v Regulích na str. 139: „... každé A je B, každé B je C, tedy každé A je C.“

61 Emendace str. 61.

když Descartova metoda ze všeho nejdříve poznává vlastní prostředky. V tomto místě se k sobě Descartes a Spinoza velmi přibližují, zvláště pak když Spinoza dodává, že „rozum si své rozumové nástroje vytváří svou vrozenou silou“⁶². Rozum si s každým dalším nástrojem postupně vytváří stále další prostředky, které rozšiřují jeho možnosti zkoumání.

Abychom správně používali čtvrtý způsob poznání a usuzovali na esenci nebo nejbližší příčinu, zavádí Spinoza pojem pravdivá idea (*idea vera*), která je něco rozdílného oproti svému předmětu. Máme tedy předmět a jeho ideu – ideu předmětu, tedy něco samo o sobě pochopitelného, co ve své formální esenci může být samo předmětem, nahlíženo také jako cosi reálného. Abychom ale věděli, že máme ideu něčeho, musíme ji nejprve mít a právě to je to, co je pro nás důležité – chceme něco vědět, tedy mít pravdivou ideu věci, nikoliv vědět to, že víme. Dále je pro Spinozu zřejmé, že „nikdo nemůže vědět, co je nejvyšší jistota, nežli ten, kdo má adekvátní ideu nebo objektivní esenci nějaké věci. Jistota a objektivní esence je totiž jedno a totéž.“⁶³ Adekvátní idea musí být shodná s objektivní esencí. Máme-li pravdivou ideu, pak poznáváme pravdu o věci, již idea náleží.

4.3 Metoda poznání

Z výše uvedeného podle Spinozy vyplývá, že správná metoda poznání obsahuje pátrání po pravdě, což je vlastně pátrání po objektivních esencích či objektivních idejích. Metoda tedy „není nic jiného, než reflexivní poznání, idea ideje“⁶⁴. Metoda nemluví o příčinách věcí, ale o jejich uvažování a chápání. Používáním metody chápeme, co je pravda a jak ji odlišujeme od ostatních nepravd, jak zkoumat přirozenost (*natura*) oné pravdy a nakonec, tak jako u Descarta, zahrnuje pravidla, která šetří práci a čas, abychom se nezdržovali a neplýtvali jej společně s vlastní pílí u nepotřebných věcí. Metoda ukazuje, kudy má být mysl vedena podle měřítko dané pravdivé ideje, přičemž přednostně budeme reflexivně poznávat ideu nejdokonalejšího jsoucna. Nutno poznamenat, že idea byla dána dříve, než metoda.

Jak mysl začíná chápat další věci, jejich poznání jí slouží jako prostředky ke zkoumání⁶⁵ dalších věcí. Takto nás pravdivá idea, která v nás bezpochyby existuje jako prostředek k poznání pravdy, učí pochopit rozdíl mezi tím, co je pravda a co je nepravda. Čím více pak mysl chápe přirozenost, tím chápe lépe. Nejdokonalejší je tehdy, když reflektuje poznání nejdokonalejšího jsoucna.⁶⁶

62 Emendace, str. 61.

63 Emendace, str. 65.

64 Emendace, str. 67.

65 Český překlad textu zde uvádí slovo *rozumění*. Anglický překlad uvádí slovo *inquiries*, což se dá přeložit jako *zkoumání*, které zde v daném kontextu považuji za vhodnější.

66 V Etice pak Spinoza uvádí, že tímto nejdokonalejším jsoucnem je Bůh (*Etika*, v překladu od Karla Hubky, str. 183).

Tím, jak mysl poznává více pravdivých idejí, zlepšuje své síly, neboť je schopná klást pravidla pro snazší vedení sebe sama a jak následuje řád přirozenosti, nezdržuje se u neužitečností. S ideou se to má objektivně tak, jako reálně s předmětem. Nemohli bychom tedy nic usuzovat o ideji něčeho, co nemá kauzální vztah s ostatními věcmi. Jelikož idea souhlasí se svou formální esencí, pak naše mysl, aby byla schopná poskytnout věcný obraz přirozenosti, musí své ideje vytvářet z té ideje, ze které pramení celá přirozenost. Jelikož se věci a ideje mají takto, k tomu, abychom ověřili dobrou úvahu a potvrdili nalezenou pravdu, podle Spinozy nepotřebujeme žádné další prostředky, neboť pravda potvrzuje sebe samu. Kdo by snad pochyboval o samotné první pravdě, stejně tak jako o všem, co je z ní vyvozené, hovořil by proti vlastnímu vědomí a svědomí. I když se tací lidé mohou vyskytnout, neboť existují i lidé od narození hloupí či natolik zaslepení předsudky, že si ani neuvědomují, když pochybují nebo přitakají. Pochybují o tom, jestli existují, nebo říkají, že nic nevědí – dokonce ani to, že nic nevědí, což je spor a nesmysl. S takovými lidmi je zbytečné se bavit o vědách, neboť jsou jako myslící automaty bez schopnosti rozeznat předložený důkaz.

Než Spinoza přejde k další části věnované smyšlené ideji, shrnuje vše, co bylo řečeno od doby, kdy jsme vykročili na cestě za hledáním nejvyšší lidské dokonalosti:

- 1) snažíme se myšlenky vést za ÚČELEM,
- 2) poznali jsme, jaké je nejlepší POZNÁNÍ pro dosahování dokonalosti,
- 3) první cesta, kterou se mysl musí vydat, je zkoumání určitých zákonů podle měřítka pravdivé ideje za pomoci metody.

Tato metoda odlišuje pravdivé poznatky od jiných, udává pravidla pro takové poznání nových věcí, stanovuje jejich pořádek (vyvaruje nás toho, abychom se zabývali zbytečnostmi a konečně, říká nám, že nejdokonalejší ideu najdeme u nejdokonalejšího jsoucná. Proto je nasnadě, abychom toto jsoucná poznali co nejdříve.

4.4 Poznatek o věci či samotné její esenci, smyšlená idea (idea ficta)

Jedním z úkolů filozofie je podle Spinozy vysvětlovat různé esence z jejich nejbližších příčin. Při tomto procesu je první věc, kterou nás metoda učí, rozlišovat ideje *klamné*, *smyšlené* a *pochybné* od idejí *pravdivých*. Jako první prozkoumáme smyšlenou ideu, nejdříve však je nutné zmínit, že každý poznatek se týká buď věci uvažované jako existující, nebo samotné esence. Častěji to bývá existující věc, respektive poznatky získáváme tak, že věc chápeme a její existenci domýšlíme. Smyšlená idea se týká věci možné, nikoliv nutné či nemožné. Spinoza tyto tři druhy popisuje následujícím způsobem: Přirozenost *nemožné* věci, kdyby tato věc existovala, implikuje spor. Přirozenost věci *nutné*, kdyby neexistovala, implikuje spor. Existence věci *možné* nezávisle na tom, zda je či není, neimplikuje spor, její nutnost či nemožnost závisí na nám neznámých

příčinách – tak je tomu v případě, že si její existenci vymýšlíme. Kdybychom totiž o její existenci věděli, nemohli bychom si nic vymýšlet. Stejně to je s poznatkem o tom, že existuji – nyní si nemohu vymýšlet, že bych neexistoval. Nelze si myslet slona procházejícího uchem jehly, nebo neexistujícího Boha, po tom co jsem poznal jeho přirozenost. Ti, kteří o Bohu pochybují, si vymýšlejí něco, co nazývají Bohem: „... a poznáv existenci Boha, nemohu si ani vymýšlet, že existuje nebo neexistuje.“⁶⁷ Zde Spinoza uvádí poznámku: „Povšimni si, že ačkoliv mnozí říkají, že pochybují, zda Bůh existuje, nemají nic jiného než jméno, anebo si vymýšlejí něco, co nazývají Bohem, ale neodpovídá to Boží přirozenosti, jak později na patřičném místě ukážu.“⁶⁸ Tím patřičným místem zřejmě Spinoza myslí Etiku, ve které existenci Boha označuje jako nutnou skrze složitější výklad, který není pro záměr této práce relevantní.

Rozdíly mezi esencemi jednotlivých věcí jsou stejné, jako rozdíly mezi jejich existencí. Proto nelze pojímat věc skrze existenci *obecnou*, to bychom pak dospěli snadno ke zmatenému závěru, že věc je jsoucno. Je tedy nutné existenci pojímat co nejvíce jako *jedinečnou*, abychom jí mohli co nejjasněji rozumět (dokonce i bez upínání mysli k řádu přirozenosti) a nepřipisovat ji k jiné věci.

Pokud přemýšlíme o věcech tak jak nejsou a jsme tedy schopni říci něco nepravdivého, jako například že Země svým tvarem připomíná půlku pomeranče na talíři⁶⁹, musíme vědět, že nás to pouze napadlo a že třeba ten, kdo nás poslouchá, žije ve stejném omylu, nebo v něj může upadnout. S poznatkem toho, že země je kulatá, nejsme schopni chápat nekulatou Zemi, avšak může nás něco o jejím tvaru napadnout, můžeme si něco vymyslet. Tímto způsobem jsme schopni vytvářet určité *předpoklady*, operovat v naší *paměti* a přemýšlet například o zapálené svíčce, jako že nehoří, a z toho následně vyvodit, že sama svíčka nemá žádnou příčinu k tomu, aby se zničila. Tímto si nic nevymýšlíme, neboť uvažujeme-li nehořící svíčku tak, že mysl odtahujeme od okolních vlivů, v tomto případě od plamene, načež dojdeme k pravdivému závěru, že svíčka není příčinou vlastního zničení. Spinoza upozorňuje na něco, co bychom snad mohli nazvat jako praktický rozdíl mezi *vymýšlením* a *uvažováním*. Rozdíl mezi těmito dvěma činnostmi závisí na našem *chápání* – čím více chápeme, tím menší máme sklony si vymýšlet.

Spinoza na tomto místě napadá myšlenku toho, že by duše mohla pouze svou vlastní silou tvořit vjemy nebo ideje, a tím být částečně podobná Bohu. Z výše uvedeného soudí, že je nesmysl, aby duše udělovala pravdivost své smyšlenky, že by sama sobě udělovala svobodu tak, že by nemohla věc myslet jinak. Podle Spinozy je tento předpoklad jen původcem mnohého dalšího blouznění. Bude-li smyšlená věc náhodou pravdivá, pak při soustředění na její přirozenost

⁶⁷ Emendace str. 79.

⁶⁸ Tamtéž.

⁶⁹ Tento příklad uvádí Spinoza v Emendaci, str. 81.

a vyvozováním dalších uspořádaných věcí z této přirozenosti vzejdou pravdivé ideje, nikoliv ideje absurdní. Toto nám může sloužit k odhalování klamnosti smyšlenek – pokud poznáváme jasně a rozlišeně, nemusíme se bát, že bychom si něco vymýšleli, a to ani v případě, kdy obrazně říkáme, že se například lidé mění ve zvířata. Z pravdivé ideje, která je jasná a rozlišená, můžeme odvozovat další pravdivé ideje. Pravdivé ideje lze odvodit i od smyšlené ideje, pokud je pravdivá.

Idea *nejjednodušší* věci ani nemůže být jiná než jasná a rozlišená, protože buď ji vždy poznáme celou, anebo ji nepoznáme vůbec. Takto se můžeme zbavit zmatků, když nějakou věc, která je složena z více částí, rozložíme v myšlení na nejjednodušší části a každou tuto část pozorujeme zvlášť. I proto smyšlenka nemůže být jednoduchá idea, ale vzniká až složením několika zmatených idejí. Když správně poznáme přirozenost čtverce, nemůžeme pak jeho čtverhrannost připisovat kruhu nebo duši.

První věc, která je věčnou pravdou a kterou jasně pojmáme, nemůže být tedy smyšlenkou. Když ale pojmáme věc, která není věčnou pravdou, pak se existence věci musí shodovat se svou esencí a naše mysl se musí „upínat k řádu přirozenosti“⁷⁰.

Když pozorujeme jednotlivé složky ve složené věci, ani tehdy si nemůžeme vymýšlet, to lze jen tehdy (jak bylo řečeno výše), když uchopujeme naráz několik zmatených idejí, které mohou smyšlenku tvořit. Toto se týká nejen předmětů, ale i dějů a činností.

4.5 Klamná idea (idea falsa)

Spinozova metoda nás nejprve seznamuje se všemi nepravdivými idejemi, abychom dokázali poznat ty pravdivé. Po smyšlené ideji jako druhou uvádí ideu klamnou. Jediný rozdíl mezi klamnou a smyšlenou ideou je ten, že klamná idea předpokládá souhlas. Spinoza toto vysvětluje jako snění za dne, když bdíme – příkladem může být i fata morgana. Člověka, který je takto klamán, nenutí nic k tomu, aby uvěřil, že tyto představy mají původ v něm samém, a nikoliv ve vnějším prostředí – nevidí zkrátka důvod, proč by to, o čem sní, nemohlo pocházet z vnějšku. Neuvědomuje si, že ony představy vychází z něj a on pouze sní či blouzní. Klamná idea, jejíž esenci poznáváme, se vztahuje k věci stejným způsobem, jako idea smyšlená – může se vztahovat nejen k předmětům, ale i k dějům. Takto může podle Spinozy být lidem namlouváno, že boží vůle je přítomna v lese nebo nějakém obraze, nebo že Boha lze oklamat.

Rozdíl mezi klamnou a pravdivou myšlenkou není jen vnější, ale především vnitřní. Takto pokud si někdo velmi zručný dokáže představit určitý stroj, který by nějakým způsobem fungoval, i přesto, že stroj nikdy neexistoval, bude jeho myšlenka pravdivá. Pravdivost myšlenky nezávisí na *existenci* věci. Naopak myšlenka na to, že tento stroj existuje, zatímco jej nikdo ještě nestvořil, bude

70 Emendace, str. 91.

klamná. Takto podobně mluví Descartes, když uvádí, že pokud někdo vyslechne příběh, nestává se pro něj děj příběhu pravdivý – pravdivé zůstává pouze to, že onen příběh vyslechl. Pokud onen stroj vskutku existoval a někdo by tvrdil, že existuje, aniž by o existenci stroje věděl, tehdy bude podle Spinozy jeho idea klamná, protože *neobsahuje poznání esence* daného stroje. I kdyby byl vyprávěný příběh pravdivý, bez poznání esence dané události nelze mít její pravdivou ideu. Při srovnání s Descartem docházíme opět k určité shodě, neboť příběh o sestrojení nějakého bájného stroje nám nedá žádné pravdy, kromě těch, které můžeme nahlížet intuicí nebo dedukcí, to znamená, pokud by příběh neobsahoval indukci vedoucí ke konstrukci a funkčnosti stroje, nelze pouze na základě vyslechnutí tohoto příběhu získat žádné poznání ani o stroji, ani o jeho existenci.

Z této pasáže nám vyplývá, že pokud chce Spinoza čtenáře naučit poznávat pravdivé ideje, nemůže to udělat tak, že jim je pouze předloží – podobně jako Descartes jim musí předložit samotný *způsob*, v případě Spinozy takový, jak sami mohou poznat esenci toho, co je pravdivé.

Spinoza z výše uvedeného vyvozuje, že v idejích musí být něco reálného, čím se pravdivé ideje liší od klamných. Něco, co stojí za prozkoumání, co nám má přiblížit vlastnosti rozumu, a zároveň zpřesnit naše měřítko pravdy. „Pravdivá myšlenka se totiž říká také té, která zahrnuje esenci nějakého objektivního principu, jenž nemá příčinu a je poznáván skrze sebe v sobě.“⁷¹

Forma pravdivé myšlenky se nevztahuje k ničemu jinému než k věci samé. Proto původ pravdivosti nelze hledat jinde, než v této myšlence a odvozovat ji z *přirozenosti rozumu*. Všechny myšlenky správně odvozené od pravdivé ideje musí být také pravdivé. Nejsou nijak determinované z vnějšku, ale jsou závislé pouze na moci a přirozenosti rozumu.

Aby výše uvedené Spinoza předvedl názorně, udává příklad, kdy popisuje vytvoření pojmu koule jako rotujícího polokruhu. Přítakáme-li rotaci polokruhu ve spojení s koulí, bude ono přítakání pravdivé. Toto přítakání ale bude klamné v případech, kdy jej nevztahujeme k pojmu koule nebo k pojmu příčiny takového pohybu, anebo kdybychom pouze přítakali v absolutním smyslu, protože samotný pohyb není v pojmu polokruhu obsažen, stejně jako v pojmu příčiny určující pohyb. Spinoza po tomto vysvětlení dodává, že jednoduché myšlenky, jako například polokruh, pohyb nebo kvantita, nemohou ne být pravdivé, neboť vše obsažené v těchto myšlenkách je „adekvátní jejich pojmu a nesahá dále“⁷². Právě toto je důvod, proč se podle Spinozy při vytváření jednoduchých idejí nemusíme bát omylu. Pro Spinozu však nastává otázka, která moc lidské mysli dokáže tyto jednoduché ideje vytvářet a kam až tato moc sahá, neboť nemůže být nekonečná. Tato otázka je podobná Descartově otázce o rozsahu lidského poznání. Nejvyšší poznání, ke kterému lze dospět, má být podle Spinozy po zodpovězení této otázky

71 Emendace, str. 95.

72 Emendace, str. 97.

„snadno“ dosažitelné.⁷³

Neadekvátní ideje v nás jako myslících jsoucnech mohou vznikat jen z toho důvodu, že my sami jsme součástí nějakého myslícího jsouca. Některé myšlenky tohoto jsouca „zakládají naši mysl plně a některé jen z části“⁷⁴. Zde nacházíme jakési rozšíření Descartova názoru, který původ omylu shledává v nesprávném používání rozumových prostředků, když Spinoza toto selhání připisuje faktu, že jsme pouhou součástí myslitelného jsouca, a proto přitakáme něčemu, co pochází z jiných věcí, které námi utvořený pojem neobsahuje. K Descartově pojetí se Spinoza opět přibližuje položením otázky, jak to, co se objeví v představivosti, může být zároveň i v rozumu. Představujeme-li si kouli jako rotující půlkruh, proč jej zároveň jasně a rozlišeně pojmáme. Cestu k jistotě nachází v přezkoumání poznatků podle měřítka pravdivé ideje a nepojímáním věci příliš abstraktně. To, co chápeme u jedné věci, jako například rotaci půlkruhu ve vztahu ke kouli, nemůžeme vztahovat k jiným věcem, jako je třeba krychle.

Omyl může podle Spinozy pocházet také z nepochopení prvních elementů, zdrojů celé přirozenosti, nebo ze směřování abstraktních věcí s přirozeností. Avšak lze se toho vyvarovat poznáním oněch prvních elementů a používání měřítka pravdy. Pojímá-li totiž rozum věc abstraktně, připisuje této věci něco, co není v její přirozenosti, a může ji tak zaměnit za jinou věc, zvláště pokud mezi těmito dvěma věcmi jsou jen malé rozdíly. Původem přirozenosti každé věci je „jedinečné, nekonečné jsouco“⁷⁵, o kterém Spinoza ve své poznámce pod čarou dodává pouze to, že není atributem Boha ukazující nám jeho esenci, s odkazem na vysvětlení ve své pozdější filozofii, tedy pravděpodobně v jeho Etice.

4.6 Pochybná idea (idea dubia)

V případě, že by v duši byla pouze jedna idea, ať už pravdivá nebo klamná, nebude svázaná s pochybností nebo s jistotou, ale pouze s vjemem pochybnosti či jistoty, protože idea sama je takový vjem. Pochybnost bude ukryta v jiné ideji, která nám není tak „jasná a rozlišená, abychom z ní mohli vyvodit něco jistého ve vztahu k věci, o níž je pochybováno“⁷⁶. Když pochybujeme, náš duch váhá mezi přitakáním nebo popřením z toho důvodu, že existuje něco, co nezná, a proto věc, o které pochybuje, poznává nedokonale. Z toho Spinoza soudí, že pochybnost vychází z neuspořádaného zkoumání.

Spinoza uvádí dva příklady. Jeden reprezentuje situaci, kdy člověk ví, že ho smysly klamou, a proto o nich pochybuje až do chvíle, kdy jasně a rozlišeně pozná, jakým způsobem ho smysly

73 Emendace, str. 97.

74 Emendace, str. 99. V pozdějším Spinozově díle, Etice, se dozvídáme, že toto myslící jsouco je boží mysl, avšak to pro naši věc není teď podstatné.

75 Emendace, str. 101.

76 Emendace, str. 103.

mohou klamat. Druhý příklad se týká existence Boha – pokud bychom zkoumali uspořádaně a Boha bychom poznávali se stejnou jistotou, s jakou poznáváme trojúhelník, pak bychom si o něm nemohli myslet, že je nějaký klamatel, který nás klame i v naprosto jistých věcech. K takovému poznání nám stačí jedinkrát poznat jasnou a rozlišenou ideu, jakou je právě idea trojúhelníku.⁷⁷

4.7 Paměť, vynášení závěru

Při poznávání rozumu a jeho sil Spinoza pojednává o dvou věcech, které k tomuto poznání mohou vést, a to o paměti (*memoria*) a zapominání (*oblivio*). Paměť je podle Spinozy „vjemem mozkových impresí spojených s myšlenkou o určitém trvání vjemu, což také ukazuje vzpomínka“⁷⁸. Snáze si pamatujeme věci, které jsou pro nás pochopitelnější. Paměť může být posilována rozumem nebo pomocí společného smyslu (*sensus communis*).⁷⁹ Z toho Spinoza vyvozuje, že paměť je cosi rozdílného od rozumu.

Představivost (*imaginatio*) je podněcována pouze jednotlivými tělesy, jejichž vjemy si duše skrze paměť vybavuje – myslí na tyto vjemy bez nepřerušovaného trvání, jako na vzpomínku. Idea vjemu totiž není jeho samotným trváním, není pamětí. V představivosti, tedy nahodilých a nesouvislých vjemech, mají původ smyšlené a klamně ideje. Představivost musíme nutně chápat jako něco, co nepřidává duši aktivitu, ale činí ji pasivní.⁸⁰ Zároveň představivost je něco nejistého a rozdílného od rozumu. Podle Spinozy objektivní účinky pravdivé ideje v duši „probíhají podle rázu formální stránky objektu“⁸¹. Tím má Spinoza na mysli totéž co staří myslitelé – že pravdivé vědění probíhá od příčiny k účinku. Typickým příkladem chybné ideje v představivosti je konečná rozlehlost, zatímco rozumem ji správně pojímáme jako nekonečnou podle měřítka pravdivé ideje.

V představivosti jsou také všechna slova – přirozenost slov snáší přitakání i popírání vždy, zatímco přirozenost věcí spíše jen zřídka. Proto jsou slova také původem mnoha omylů a je nutné se před nimi mít na pozoru. Stejně tak je nezbytné rozlišovat mezi představováním a chápáním a vztáhnout to k výše řečenému – to, že si danou věc snadno představujeme, neznamená, že ji zároveň jasně a rozlišeně chápeme. Naše závěry zakládající se pouze na představách nebudou

⁷⁷ Spinoza se na tomto místě snaží spekulovat nejspíše o Descartově daimónu, známém nikoliv z Descartových Regulí, ale z pozdějších Meditací o první filozofii. Snad se snaží poukázat na zbytečnost pochybování o existenci Boha, neboť ve chvíli, kdy Descartes poznal první jasnou a rozlišenou ideu (pokud tedy lze o známém *cogito ergo sum* hovořit jako o takové ideji), mohl uspořádaným zkoumáním k pravdivé ideji Boha dospět přímo, bez jeho popření. Tento postup Spinoza aplikuje ve své Etice jako důkaz boží existence.

⁷⁸ Emendace, str. 107.

⁷⁹ V tomto se liší od Descarta, který pro trénink paměti doporučuje stálý a opakovaný pohyb myšlení.

Společný smysl podle poznámky od překladatele někteří němečtí komentátoři interpretují jako obrazotvornost ve smyslu schopnosti reprodukovat vzpomínky všech smyslových počitků. To by přibližně odpovídalo mimo jiné i Descartově pojetí společného smyslu.

⁸⁰ Spinoza stejně jako Descartes přiznává představivosti pasivitu, vynechává ale její aktivní složku ve vztahu k ovládnání těla.

⁸¹ Emendace, str. 111.

vyvozeny správně.

4.8 Dvojitý poznávání – další část metody

Za cíl metody Spinoza klade mít „jasné a rozlišené ideje (...) utvořené z čisté mysli, a nikoliv z nahodilých pohybů těla. Kvůli tomu, aby všechny ideje byly zpětně převedeny na jednu, se budeme snažit pospojovat je a uspořádat tak, aby naše mysl, je-li toho schopna, objektivně odrážela formální ráz přírody jak v celku, tak i v jejích částech.“⁸² Tyto ideje je třeba odlišovat od představ, a proto je nutné věnovat pozornost obojímu.

Pro jasnou a rozlišenou ideu věci pojmáme onu věc skrze její *vlastní esenci* (pokud je příčinnou sebe sama), nebo skrze její *nejbližší příčinu*. Jen dokonalejším poznáním příčiny dokážeme lépe poznat účinek. Při zkoumání věci musíme rozeznávat, co se nachází v rozumu a co v samotné věci. Nejlepší závěry učiníme ze *zvláštní potvrzené esence* – z pravdivé a oprávněné *definice*.

4.9 Definování

Dokonalá definice nám dokáže vysvětlit nejniternější esenci věci a zabrání nám, abychom namísto ní uchopili pouze nějakou její vlastnost. Souvislost rozumového chápání v ní musí odrážet souvislost přirozenou. Popis správné definice uvádí Spinoza v bodech pro dvě varianty při definování věcí stvořených a nestvořených.

- Za první, u věci *stvořené* musí definice postihnout nejblíže příčinu věci.
- Za druhé, je žádoucí, aby z definice věci stvořené bylo možné odvodit všechny její vlastnosti, pokud je uvažována sama v sobě a ne ve spojení s jinými věcmi.

Každá definice musí být rozumem přitakávající. Tím má Spinoza na mysli zřejmě to, že není možné věc definovat způsobem „věc A není věc B“ nebo výčtem věcí, které nejsou onou věcí, kterou definujeme. Tím se nepatrně liší od Descarta, který rozdělil všechna tělesa do tříd a jelikož k žádné z nich nelze přiřadit duši, odvodil tak netělesnost duše.⁸³

⁸² Emendace, str. 115.

⁸³ Regule, str. 59.

U věcí *nestvořených* musí definice:

- Za první, vylučovat každou příčinu, aby objekt mohl být zcela vysvětlen pouze ze svého bytí.
- Za druhé, nesmí vznikat místo pro otázku, zda věc je.
- Za třetí, věc nesmí být vysvětlována žádnými abstrakty – nesmí obsahovat žádná substantiva, která by se mohla stát adjektivy.
- Čtvrtý bod je stejný, jako druhý bod u věcí stvořených – z definice musí být možné vyvodit všechny vlastnosti objektu.

Všechny tyto body jsou podle Spinozy pro pozorné a přesně myslící lidi zcela samozřejmé.

„*Věci nejsou pochopeny dotud, dokud nejsou poznány jejich esence.*“⁸⁴

4.10 Prostředky k poznávání věčných věcí

Existuje nějaké jsoucno, které je příčinou všech věcí a jehož objektivní esence je příčinou všech našich idejí? Se znalostí takového jsoucna by naše mysl byla schopna nejvíce reflektovat přirozenost a objektivně mít její esenci, řád i jednotu. Proto je třeba se touto otázkou zabývat co nejdříve. Je nutné postupovat od fyzických věcí, tedy reálných jsoucen, podle uspořádání jejich příčin, od jednoho jsoucna k dalšímu, přitom se vyhnout abstraktům či univerzáliím a nevyvozovat z těchto jsoucen nic reálného, stejně tak, jako tyto jsoucna nelze z něčeho reálného odvozovat. Tuto řadu věcí, kterou je potřeba nahlédnout, tvoří věci stálé a věčné – nikoliv jednotlivé věci, protože jednak jich je příliš mnoho, ale hlavně jejich existence nemá žádnou spojitost s jejich esencí, a tedy není věčnou pravdou. Vnější pojmenování, vztahy a okolnosti jsou na míle vzdálené niterné esenci věcí, kterou hledáme a která leží ve stálých a věčných věcech. Bez těchto esencí nemohou ani jednotlivé věci být pojímány. Ačkoliv i ony věci věčné a stálé jsou jednotliviny, stanou se pro nás definicemi i nejbližšími příčinami všech věcí.

„Pochopit všechno zároveň je věcí vysoce přesahující síly lidského rozumu.“⁸⁵ Jsou potřeba ještě další prostředky, neboť brát pořadí z věčných věcí nelze – ty existují všechny zároveň. Tím se však Spinoza chce zabývat až později, po poznání věčných věcí a jejich neklamných zákonů, a také po poznání přirozenosti našich smyslů. Abychom mohli přirozenost našich smyslů a věčné věci začít poznávat, hledá Spinoza jakýsi první pevný výchozí bod v tom, co zakládá formu pravdy a poznání rozumu, jeho vlastností a sil. To má být možné pouze za předpokladu toho, že samotná definice rozumu je jasná sama o sobě – jinak bychom totiž nemohli poznat vůbec nic. Sice tomu tak není, definice se nám nenabízí sama na stříbrném podnose, ale přesto máme možnost sledovat

84 Emendace, str. 119.

85 Emendace, str. 125.

vlastnosti rozumu, které jasně a rozlišeně chápeme, což nám dá šanci definovat i samotný rozum. Spinoza se tedy pouští do výčtu vlastností rozumu, které poznal a jasně je chápe.

4.11 Jasně a rozlišené vlastnosti rozumu podle Spinozy

- Rozum zahrnuje jistotu, což znamená, že ví, že věci jsou formálně takové, jaké jsou objektivně obsaženy v něm samém.
- Rozum poznává, neboli tvoří nějakou ideu buď absolutně, nebo z jiných idejí. Ideu kvantity vytváří absolutně bez přihlídnutí k dalším myšlenkám, ideu pohybu pak vytvoří s upnutím k ideji kvantity.
- Absolutně vytvářené ideje vyjadřují nekonečnost. Determinované ideje se tvoří z jiných. Kvantitu poznáváme jakoby vznikající z pohybu, přitom pohyb bez kvantity nepoznáváme. Pohyb tvořící přímku neprodloužíme do nekonečna, neznáme-li zase ideu nekonečné kvantity.
- Kladné ideje se tvoří dříve než záporné.
- Věc nepoznává ani tak z hlediska trvání jako pod určitým druhem věčnosti a nekonečného počtu. Trvání ani počet nesleduje při poznávání, ale při představování.
- Jasně a rozlišené ideje tvoříme z nutnosti naší přirozenosti a zdají se být závislé na samotné naší moci. Zmatené ideje se naopak tvoří často proti naší vůli.
- Ideje věcí, které rozum tvoří z jiných idejí, může mysl určovat mnohými způsoby – tak jako idea koule, kdy polokruh rotuje kolem pevného bodu.
- Ideje jsou tím dokonalejší, čím větší dokonalost nějakého objektu vyjadřují. Stejným způsobem nás více udivuje stavitel nádherného chrámu oproti staviteli nějaké svatyně.

4.12 Poslední dva odstavce Spinozovy knihy

V posledních dvou odstavcích Spinoza stačil zmínit lásku a radost ve vztahu k myšlení, které však odsouvá na později kvůli nesouvislosti s úkolem, který si vytyčil. Navíc bez veškerého poznání za kterým směřuje se tyto věci ztrácí. V posledním odstavci Spinoza píše, že klamné a smyšlené ideje neobsahují nic kladného, kvůli čemu by byly takto označovány, a proto nás nemohou poučit o esenci myšlení. Při počátku pokusu o nalezení esence myšlení podává potřebu stanovit něco společného, z čeho kladné vlastnosti rozumu plynou – co když je dáno, klade ony vlastnosti nutně, a je-li odstraněno, odstraňuje i všechny tyto vlastnosti. Zde spis končí, avšak nechává otevřenou cestu k rozboru vlastností rozumu, které Spinoza zanechal. Pokus o Spinozovu definici rozumu však není cílem této práce.

Jediné co na tomto místě ještě považuji za vhodné zmínit je to, čím se dále Spinoza zamýšlel ve spise zabývat. Pokud by se mu podařilo z uvedeného výčtu vlastností definovat rozum, hodlal by nejspíše dále pokračovat v definování – nastává možnost spekulovat, zda by stejně jako Descartes

pokračoval definováním prostředků rozumu a pak pokročil k dalším věcem, nebo zda by se rovnou začal zabývat věčnými věcmi, jak předeslal a jak je zmíněno v bodě 4.10 této práce. Co by byly tyto věčné věci? Odpověď nám částečně může podat Etika, nicméně Emendace nám další část své cesty neodhalí. Je taky možné, že by Spinoza začal definovat nejjednodušší věci – podobně jako Descartes by se pak možná ocitl v (alespoň částečně) matematickém prostředí. Jak by Spinoza pokračoval, kdyby toto vše bylo definováno? Sám již v Emendaci zmínil, že rozum nedokáže pojmut všechny jednotlivé věci, těch je příliš mnoho. Zajímalo by ho spíše kauzální řetězec, nebo by se snad spokojil s cílem, který si vytyčil Descartes, tedy nesnažil by se nadefinovat vše, ale ukázal by, *jakým způsobem* lze vše poznávat, respektive definovat? Pokud bychom vzali v potaz cíl, který si Spinoza vytyčil na začátku Emendace, tedy hledání věčné a stálé radosti a do kontextu zapojili jeho Etiku, lze se možná také domnívat, že chtěl pomocí Emendace podat jen další důkaz existence Boha, avšak neměl dostatek času definovat vše potřebné – zde se však nabízí zásadní otázka, zda je vůbec možné definovat rozum z jeho vlastností tak, aby vyhovoval Spinozou daným podmínkám. Otevřenost tohoto spisu nabízí spoustu dalších východisek, které by bylo možné všechny projít za pomoci Spinozou daného vodítka – pokud by idea daného postupu byla pravdivá a my ji uchopili jako příčinu dalších věcí, v závislosti na důsledcích a jejich pravdivosti by se dalo zpětně určit, zda byla pravdivá či nikoliv.

Tímto posledním odstavcem jsem chtěl pouze naznačit, jaké otázky může nedokončenost spisu vyvolávat. To vše teď ale odložím stranou a po krátké rekapitulaci obou textů přikročím k již závěrečné části této práce.

5. Kde se Spinoza a Descartes na svých cestách za pravdou setkali

5.1 Krátká rekapitulace Descartovy cesty v Regulích

Descartes na své cestě popisuje dobové prostředí vzdělanosti, především jeho stinné a slabé stránky. Poukazuje na špatné postupy a z nich plynoucí marné pokusy k odhalování pravdy. Chyby vidí především v nepochopení složitosti věcí, v neschopnosti je správným způsobem uchopit a poznat. Proto podává nový postup, založený na prvotním poznávání jednoduchých věcí pomocí intuice a složitější problémy pak nabádá řešit dedukcí, tedy řetězcem intuic uložených v paměti. Výjimečným způsobem poznání je pak božské vnuknutí, kterému ale Descartes dále nevěnuje pozornost, pouze mluví o něčem „cosi božském“⁸⁶ v myslí, když zmiňuje prvotní semínka pravdy zasazené v našem rozumu, ale širší výklad v Regulích nepodává. Abychom mohli efektivně nalézat jisté pravdy a podat o nich důkazy i ostatním, přichází Descartes s metodou. Ta spočívá v maximálním zjednodušení úlohy a snaze postupnou dedukcí dojít od nejsnazších věcí až k těm nejsložitějším. Dále Descartes s pomocí pojmů absolutních a relativních článků v řetězci podává návod na ono zjednodušení – na jednom konci stojí nejvíce absolutní články, na druhém pak relativní články s nejvíce vztahy k jiným částem řetězce. Aby nedošlo k chybě, je třeba pečlivě projít každý článek řetězce a pořídit uspořádaný výčet jednotlivých článků – kroků, nebo články rozdělovat do tříd. Pokud správně aplikujeme metodu a přesto zjistíme, že věc nejsme s to poznat, tedy že nejsme schopni na otázku odpovědět nebo vyřešit daný problém, pak pokud jsme si jistí, že jsme neudělali chybu, můžeme říci, že tato věc přesahuje možnosti lidského rozumu. I tento závěr nás musí uspokojit.

Descartes se tedy vydává na svou vlastní cestu za použití metody a jako první objevuje intelekt, který nám umožňuje poznávat ostatní věci, a proto musí být právě poznání intelektu tím prvním, co lze poznat, protože jinak bychom nemohli poznat nic, argumentuje Descartes. Jakmile poznáme intelekt, dříve či později bychom měli sami začít hledat odpověď na otázku, co je a kam až sahá lidské poznání. Na cestě za odpovědí poznáváme s pomocí intelektu další prostředky rozumu a také prostředky, které si metoda tvoří pro vědu sama. Dalším důležitým krokem je naučit se pomocí pronikavosti a důvtipu rozumu rozpoznávat v otázkách, které řešíme, určitý řád a uvědomovat si, které věci jsou jednoduché, složené, zda jsou tělesné, duchovní nebo tělesně-duchovní, a poté, když toto vše nahlížíme, zůstanou nám jen jednoduché pravdy, které poznáváme intuicí a z nichž sestavujeme cosi, co snad mohu nazvat dedukční řetězec.

Existují tři druhy podstat věcí, které jsou z hlediska intelektu jednoduché a které skládají věci jednoduché druhově. Podstaty mohou být buď intelektuálního, materiálního nebo obecného druhu. Vezmeme-li například libovolný předmět, pak ten se bude skládat z materiálních podstat,

⁸⁶ Regule, str. 31.

konkrétně tělesné podstaty, rozlehlosti a tvaru. Jednoduché podstaty nemůžeme nepoznat, naopak právě ony a jejich vzájemná spojení jsou to jediné, co můžeme s jistotou pochopit. Jejich spojení jsou buď nutná, nebo náhodná. Složené podstaty poznáme tak, že je sami zakoušíme nebo skládáme. Výsledkem takového skládání může být nápad, domněnka, nebo dedukce. Pouze pomocí dedukce pak můžeme vyvodit skutečně pravdivé závěry. Veškeré toto odvozování je vázáno podmínkami, „že odvozovat lze pouze věci ze slov, nebo příčinu z účinku, účinek z příčiny, podobné z podobného, nebo části či samotný celek z částí.“⁸⁷ Jednoduché, tedy nesložené věci, poznáváme intuicí. Veškeré lidské vědění pak záleží na zřetelném vidění toho, jak se tyto jednoduché podstaty spojují.

Řešíme-li nějakou úlohu, pak ji můžeme chápat buďto dokonale (jako v matematice a geometrii), anebo nedokonale. Descartes nám připravil z části dokončenou část knihy věnovanou dokonale chápaným úlohám, k části s nedokonale chápanými úlohami se nedostal, pouze se zmínil, že všechny lze převést na dokonale chápané. Vzhledem ke znění třináctého pravidla, kde Descartes udává podmínku, že *pokud* chápeme úlohu dokonale, pak musíme odhlédnout od nadbytečných pojmů, nabízí se myšlenka, že v nedokonale pochopených úlohách tomu tak není a že v nich nesmíme žádný pojem přehlédnout. Avšak toto zde předkládám pouze jako domněnku.

5.2 Krátká rekapitulace Spinozovy cesty v Emendaci

Spinoza popisuje začátek své cesty jako vzdání se něčeho, co se zdálo být jisté pro věc, která se zdála být nejistou – opouští cestu za ziskem bohatství, rozkoše, cti a slávy a vydává se hledat něco, co pokud nalezne, bude se z toho moci neustále a navždy těšit nejvyšší radostí.⁸⁸ Jelikož je jasné, že to nebude krátká cesta, Spinoza si ukládá několik pravidel, jak se k cíli přiblížit a neopustit při tom současný život takový, jaký doposud žil. Jeho prvním krokem je objevení jakési pomůcky, která ho má na jeho cestě vést – vodítkem je pro něj měřítko pravdivé ideje, tedy takové ideje, díky které poznává, co je to jistota. Získání adekvátní ideje věci nebo poznání její nejbližší příčiny je nejjistějším způsobem, jak každou věc s jistotou poznat. Metoda, která je reflexivním poznáním, nás učí tento poznatek používat, uvažovat o nejbližších příčinách a pochopit je. Ukazuje nám, jak pravdivě poznávat nové věci, nezabývat se zbytečnostmi a že nejdokonalejší idea náleží nejdokonalejšímu jsoucnu. Metoda, tedy reflexivní poznání, je prostředek rozumu, který naši mysl vede správným směrem.

Spinoza dále rozvíjí svou metodu tak, že nám ukazuje klamné, smyšlené a pochybné ideje. Znázorňuje tak rozdíly mezi vymyšlením a uvažováním. Klamné a smyšlené ideje mají původ

⁸⁷ Regule, str. 121

⁸⁸ Vypůjčuji si zde znění anglického překladu „continuous, supreme and unending happiness,“ která se mi zdá srozumitelnější oproti „věčně stálé a nejvyšší radosti“ uvedené v českém překladu.

v představivosti, pochybné jej mají v neuspořádaném zkoumání. Podobně jako Descartes, když mluví o nejjednodušších podstatách, Spinoza uvádí ideu nejjednodušší věci jako něco, co nelze nahlížet špatným způsobem – buď ji poznáváme celou, anebo vůbec. Pozorováním těchto nejjednodušších idejí dokážeme určit, zda se jedná o pravdu či nepravdu a poznáváme, co je to pravda, díky čemuž získáváme měřítko pravdivosti. Smyšlenka vznikne až složením několika zmatených idejí. Pravdivost o věci vyplyne z věci samé za přispění přirozenosti rozumu. Rozum spolupracuje s pamětí a představivostí. Představivost je ale také zdrojem klamných a smyšlených idejí. Chceme-li začít poznávat pravdu, pak máme dvě možnosti, protože jisté poznání věcí nám zprostředkuje pouze vlastní esence věci nebo její nejbližší příčina. Abychom poznali vlastní esenci věci, pak nám bude pomocníkem definice. Jako první se Spinoza chystal definovat rozum (intellectus), ale nedopsaný spis již v této fázi končí.

5.3 Společné křižovatky obou cest

Po promyšlení a seznámení s filozofií v Regulích a Emendaci se nyní pokusím vytvořit rámec těchto dvou filozofických světů a najít společná místa, křižovatky i odbočky na cestách, kterými oba autoři ve dvou vybraných dílech prochází.

Pro Descarta je počátkem bádání a první věc, kterou poznává, intelekt. Intelekt je nejdůležitější prostředek rozumu, který jediný za podpory společného smyslu a obrazivosti (zahrnující paměť) dokáže vynášet nepochybné pravdivé soudy, avšak pouze aplikací metody, s jejíž pomocí dokáže oddělit pravdivé poznatky od pouhých nápadů a domněnek. Pronikavost a důvtip rozumu dovolují pomocí intuice nahlížet nejjednodušší podstaty, které pak v nejrůznějším složení poznává pomocí dedukce.

U Spinozy je taktéž rozum – intellectus, tím prvním, co můžeme poznat. Zatímco představivost se většinou pokouší rozum zmást, ten získává z poznávání nejjednodušších věcí, mezi které Spinoza ale řadí na rozdíl od Descarta i jednoduché tvary, jako je koule či trojúhelník, měřítko pravdivého poznání. To pak zužitkuje pomocí metody, která mu umožňuje toto měřítko aplikovat v rámci kauzálního řetězce, který obsahuje příčinu každé věci. Pravdu o věci nenahlížíme intuicí nebo dedukcí jako u Descarta, ale poznáním nejbližší příčiny věci nebo skrze esenci samotné věci. Abychom vyjádřili esenci každé věci, je třeba používat definice. Metoda nás učí poznat, kdy je idea nepravdivá, a tedy jak se vyvarovat omylu – z nepravdivé ideje nemohou vznikat pravdivé, a naopak z pravdivé ideje lze vyvozovat dále za použití správného postupu opět jen pravdivé ideje.

Pokud uvedeme zjednodušené mapy obou cest za poznáním, dostaneme jako první společné místo tam, kde je poznání jisté, a zároveň pravdivé.

Výchozí bod D i S → Cesta 1 → Jisté a pravdivé poznání.

První část cesty je velmi podobná v obou případech, k jistému a pravdivému poznání potřebujeme intellectus. Descartes pro správnou činnost intelektu používá dedukci a intuici, Spinoza měřítko pravdivé ideje, které získává podobně jako Descartes – nahlížením nejjednodušších věcí. Zatímco Descartes při nahlížení podstat používá intuici, která mu dokáže pravdivost těchto podstat, Spinoza při nahlížení nejjednodušších věcí získává měřítko pravdy, které pak pomáhá rozpoznávat pravdivé ideje.

D: Jisté a pravdivé poznání → Cesta 2 → Vše, co lze poznat

S: Jisté a pravdivé poznání → Cesta 2 → Poznání věčné věci poskytující neustálou radost a dokonalost z jejího nahlížení

Ve druhé části cesty Descartes pomocí indukce odhaluje nejrůznější kombinace jednoduchých podstat a dostává se k dalšímu poznání. Spinoza zamýšlí definovat esenci každé věci nebo ji poznávat skrze nejbližší příčinu. Věčné věci příčinu nemají, proto je třeba mít jejich objektivní ideje. Přichází na řadu definování, které však v Emendaci již nenajdeme. Právě v tomto bodě skutečná cesta v obou dílech shodně končí, protože část kde by Spinoza definoval rozum a věčné věci chybí. Descartes také nedopsal část věnovanou úlohám, které nedokonale chápeme. Oba tímto směrem vykročili, avšak v této fázi také skončili, což neznamená, že by se nutně dostali do slepé uličky, avšak o konečném výsledku, ke kterému by dospěli, můžeme jen polemizovat, případně se snažit najít odpověď v jiných textech, například u Spinozy v jeho Etice.

V poslední nerealizované části cesty se pak ještě více liší, a jen z některých míst se dozvídáme, jaké by měla důsledky, kdyby dosáhla vytouženého cíle.

D: Vše, co lze poznat → Schopnost vyřešit všechny problémy, kromě těch, u kterých nejsme schopni řešení žádným způsobem nalézt, dokonalost lidského poznání, nejvyšší stupeň vědeckého poznání.

S: Poznání věčné věci → Věčná, neustálá radost z tohoto poznání, sdílení s ostatními lidmi, lidská dokonalost.

5.4 Názorné srovnání

Jaké byly vlastně úmysly autorů a proč se zabývali nápravou rozumu? Descartes měl několik důvodů – jeho ideologický důvod byl ten, že chtěl najít způsob, jak docílit jistého poznání o všem, co je možné poznat. Chtěl provozovat vědu jako ucelený obor zahrnující všechno lidské poznání, které se mělo dále rozpínat a nacházet nové a nové pravdy. Tento fakt snad mohu označit jako určitou *systematizaci* vědy. O všech nových poznatcích chtěl Descartes podávat zřetelné důkazy, o jakých by nikdo nemohl pochybovat. Pravidla měla být v určitém slova smyslu ideální *učebnicí*, která měla podávat návod na řešení všech problémů, a tím být zároveň prvním z mnoha poznatků, ke kterým měla být zapsaným, nezapomenutým klíčem, protože lidská paměť není tak spolehlivá, jako samotný rozum vedený metodou. Zároveň nauka Regulí měla přinést i praktický užitek pro člověka a jeho každodenní rozhodování, pomáhat mu s řešením jeho každodenních problémů. V tomto směru se podle mého názoru dá nejvíce mluvit o racionalizaci, kterou se nyní pokusím předvést na názorném příkladu.

Představme si skupinu nevzdělaných dětí, které společně vyrůstají na pustém ostrově, ne však příliš vzdáleném od břehu kontinentu obývaného lidmi. Na obzoru lze z ostrova pouhým okem spatřit pevninu. Jednoho dne si děti všimnou, že hladina vody znatelně stoupá a ostrov se pomalu zmenšuje. Děti si uvědomí, že pokud na ostrově zůstanou, zahynou. Jejich jediná šance je dostat se na pevninu. První dítě tedy vkročí do vody a snaží se dojít na břeh. V hloubce jej však uchvátí proud a dítě, které neumí plavat, se utopí. Druhé odvážné dítě se v bezpečné hloubce u břehu naučí plavat a později se pokusí doplatit na druhý břeh. Jenže v moři jsou dravé ryby a dítě sežerou. Třetí odvážné dítě se tedy naučí plavat a vyzbrojí se proti dravým rybám kopím. Doplave do hloubky a odvážně s jeho pomocí odhání dravé ryby. Z boje je však vysílené a dříve, než se dokáže vrátit nebo doplatit na břeh, mu dojdou síly. Na hladině zůstane plavat jen dřevěné kopí s kamenným hrotem. Celý ostrov zachvátí panika, děti začínají vzývat vyšší moc, páchají sebevraždy, propadají beznaději. Některé se nechtějí vzdát bez boje a opakují marné pokusy svých předchůdců, jejich těla končí na dně oceánu.

Poté se objeví první dítě – vědec. Sesbírá veškeré dostupné poznatky, i ty zdánlivě jednoduché a nepotřebné – zkrátka sesbírá všechny pravdy, které se mu nabízejí. Poté si označí problém – chce se dostat na pevninu. Následně začne hledat řešení. Namísto aby svoji mysl upínal k problému globálního oteplování, zaměří se spíše na vlastnosti lidí, vody a dravých ryb. Uváží fakt, že samotný člověk opravdu nemůže moře přeplavat, načež si vzpomene na dřevěné kopí s kamenným hrotem, které zůstalo plavat na hladině a které proud odnesl na širé moře. Malého vědce napadne, že by si mohl postavit vor a pokusit se s jeho pomocí uniknout z ostrova. Když však věc znovu uváží, uvědomí si, že by jej mořský proud mohl zanést daleko od jeho cíle, daleko na pusté moře, kde by pravděpodobně nepřežil. Hledá tedy způsob, jak by mohl řídit směr plavby.

Uvažuje o tom, jak se v moři pohybuje člověk – pomocí rukou a nohou, a tak pro vor vymyslí pádla. Zdá se, že vědci už nic nebrání úniku z ostrova. Jenže se stane nehoda a při stavbě voru si vědec zlomí ruku. Čas na zotavení mu už nezbyvá, a tak vymyslí takový vor, který bude poháněn více lidmi a ještě více jich uveze. Jenže jak k tomu má ostatní přimět? Poslední věc, kterou potřebuje, je podat jasný důkaz o tom, že únikový plán za pomoci voru bude fungovat – důkaz ale musí být natolik jasný, aby o něm nikdo nemohl pochybovat a aby se vědci podařilo přesvědčit dostatek lidí k účasti na svém plánu, bez toho aby jej pranýřovali za to, že si z nich dělá v tak vážné situaci legraci.

Ironií osudu se stane, že na konci úspěšné plavby na voru a docílení pevné země ta pravá cesta za poznáním pro malého vědce vlastně teprve začíná – po setkání s civilizací přichází do styku s tolika novými věcmi, které se bude snažit všechny zachytit a zapsat, aby byl připraven čelit novým problémům, které mohou nastat. Zapiše si poznámky o své cestě a o tom, jak začal nacházet na první pohled skryté pravdy pomocí síly rozumu vedeného vědeckou metodou, zatímco ostatní marně tápali v temnotách. Jeho snaha najde svůj konec v krátkosti jednoho lidského života, který neposkytuje dostatek času ke shromáždění všeho, co se jeho rozumu naskytne. A tak jediné co po prvním vědci zůstane je metoda jako všeobecný návod, jak řešit všechny budoucí problémy, se kterými může přijít do styku každý člověk. Přestože problém bude pokaždé jiný, vždy budeme s pomocí metody schopni nalézt jeho řešení, nebo alespoň konstatovat, že řešení tohoto problému není v silách lidského rozumu. Proto Descartovy Regule chápu jako něco, co je pouhým klíčem, avšak univerzálním – je to klíč k vědění, jak otevřít nejrůznější dveře, za kterými se nalézá nekonečné poznání. Tento klíč nám, bohužel, historie neposkytla zcela kompletní.

Jak by se zachovalo dítě na ostrově podle myšlenek Spinozovy Emendace? Zodpovědět tuto otázku bude mnohem těžším úkolem, jehož hlavní problém tkví v nedokončenosti podstatné části spisu. Chybí nám definice rozumu, věčných věcí a její způsob zužitkování takového poznání, které nám definování věcí poskytuje. Využití vodítka pravdivé ideje se nabízí jako nejužitečnější nástroj pro řešení problémů, avšak postrádá svou praktickou stránku. Nemáme zkrátka k dispozici zásadní podklady pro zpracování konkrétních problémů, a to ani na příkladu. Proto se zde na závěr pouze pokusím podat některá možná řešení, založená pouze na určitých pasážích z Emendace.

Jedna z možností, která se nabízí, může vycházet z úvodní části Emendace, kde Spinoza píše, že jedna věc může být v různých ohledech.⁸⁹ Vezmeme-li v potaz, že by dítě provedlo něco, co v ohledu na zachování vlastního života bude dobré, nemusíme se zabývat tím, zda je to dobré i v ohledu na ostatní děti. Získáme tak na pomoc prvek sobeckosti, určitého ďábla jako spojence. S takovým spojenectvím by pak mohlo dojít k tomu, že by dítě ostatním vnuklo myšlenku, že jejich

⁸⁹ Viz bod 1.2 této práce.

jediná šance na záchranu je vyrazit a plavat společně v jeden okamžik tak, aby dravé ryby nemohli sníst všechny najednou. Pokud by se navíc dítěti podařilo získat důvěru ostatních, mohl by svoji šanci na přežití zvýšit tak, že by jim například namluvil, že pokud se zraní a do vody budou vypouštět krev, ryby si budou všimnout krve a nechají je na pokoji. Tím by zvýšil svoji šanci, pokud by sám plaval bez zranění a v bezpečné vzdálenosti od ostatních.

Tuto teorii sice posiluje pasáž, kde Spinoza mluví o lidech, kteří jsou od narození hloupi a nejsou nijak odlišní od myslících strojů, převažující nedostatky této teorie jsou ale přesto zjevné, a to ani nemusíme brát v potaz pohled na věc z etického hlediska. Už jen pochybnost o tom, zda by opravdu bylo pro toto zlé dítě nejlepší zachránit vlastní život, když neví, co ho čeká na pevnině, ke které směřuje, nám podřívá základy této teorie, navíc Spinoza touží dokonalost svojí přirozenosti a dosažení nejvyššího dobra sdílet s ostatními, což se s tímto případem zcela vylučuje. V Emendaci bychom protiargumentů našli zřejmě i více, ale tyto považuji za dostačující.

Druhou možnost zakládám na pasáži, která odkazuje na to, že pravdu lze získat pouze skrze vlastní esenci věci nebo její nejbližší příčinu a že lidský rozum je nejdokonalejší tehdy, když reflektuje poznání nejdokonalejšího jsoucna.⁹⁰ Pokud by se podařilo odhalit příčinu toho, proč se ostrov potápí, v rámci poznání, že vše je zahrnuto v nekonečnosti Boha a že děti na ostrově jsou přivedeny k dokonalosti nahlížením této pravdy, která je ta, že vše se děje nutně z boží přirozenosti, pak by to mohlo v krajním případě vést k pasivitě a pouhému čekání na smrt, což se jako vhodné řešení nenabízí – to bychom pak mohli rovnou Spinozu vyřadit ze seznamu novověkých racionalistů. Jinou možností by v tomto případě bylo, že by děti s pomocí nadefinování problému v rámci dokonalosti své mysli našli takové řešení situace, které by mohlo být podobné jako řešení Descartova vědce, nebo jiné, nám neznámé a možná i lepší pro záchranu všech dětí. Jejich klíčem by byla pasáž, kde Spinoza píše, že první cesta, kterou se musíme vydat, je zkoumání určitých zákonů podle měřítko pravdivé ideje za pomoci metody.⁹¹ Této teorii by bylo příjemné věřit, avšak zda by definování problému a následné řešení této situace bylo možné, to nelze s jistotou říci, protože pro sestavení této teorie chybí potřebné části Emendace, které zůstaly nedopsané.

Třetí možností, kterou však můžeme okamžitě vyloučit, je myšlenka, že by se stal nějaký zázrak. Spinoza sice v Etice existenci Boha dokazuje, nicméně v Emendaci nenajdeme nic, co by nasvědčovalo tomu, že tento Bůh koná zázraky.

Čtvrtá a poslední alternativa, kterou zde zmíním a kterou bych rád svoji práci zakončil, je založená na tom, co Spinoza uvádí o smyšlené ideji v odstavcích číslo 61, 63, 64 a 65. V bodech 4.4 a 5.3 této práce interpretuji za pomoci těchto odstavců Spinozovo stanovisko, podle kterého z pravdivé ideje lze odvozovat další pravdivé ideje, zatímco z nepravdivých idejí pravdivé

⁹⁰ Viz bod 3.3 této práce.

⁹¹ Tamtéž.

neodvodíme. Nabízí se totiž možnost, že by se pomyslné Spinozovo dítě snažící se uprchnout z ostrova pokusilo sbírat ideje plánů na záchranu a cestu na pevný břeh, předem z nich vyvozovalo důsledky a podle nich tak poznalo, který plán je správný. Tato varianta, která by mohla nést pracovní název „dvakrát měř a jednou řeš“, má jednu slabinu, a to takovou, že není jasné, zda by dítě, jelikož plán útěku z ostrova není věčnou pravdou, bylo schopné dostatečně upnout mysl k řádu přirozenosti, a zároveň se starat o to, aby se existence plánu shodovala s jeho esencí.⁹² Právě k této činnosti je totiž zřejmě zapotřebí onu esenci uchopovat skrze definice, které Emendace neobsahuje. Pomineme-li prozatím tento fakt, pak existuje možnost, že by ideje sbíralo podobným způsobem, jakým jsem vymyslel tento příklad, na kterém se snažím filozofii Regulí a Emendací aplikovat, protože i ze smyšlené ideje, která je sama o sobě pravdivá, lze podle Emendace vyvozovat další pravdivé ideje – viz část 4.4 této práce a odstavec 61, ve kterém Spinoza píše: „A je-li smyšlená věc svou přirozeností pravdivá, pak když se na ni mysl upne, aby ji pochopila, a počala z ní v dobrém uspořádání odvozovat, co z ní plyne, bude pokračovat úspěšně bez jakéhokoli přerušení, jako jsme to viděli u rozumu, že byl najednou schopen z nepravdivé ideje, sotva se právě mihnulší v mysl, dokázat její absurditu i absurditu jiných, z ní dedukovaných idejí.“⁹³ Spinoza navíc v Emendaci uvádí obdobný příklad, ve kterém uvažuje o svíčke, která hoří, jako o svíčke, která nehoří, a přesto dochází k pravdivému závěru o tom, že svíčka sama „nemá příčinu ke svému vlastnímu zničení.“⁹⁴

Pro aplikaci tohoto postupu by tedy hrála velkou roli představivost, protože právě na ní závisí nalezení správného řešení. V této situaci by dítěti pomohl Descartův rozumový důvtip⁹⁵, neboť bez něj by nalezení plánu úniku z ostrova mohlo selhat. Chceme-li, aby dítě z ostrova uniklo, musí buď mít při nacházení správného řešení štěstí, nebo nesmí s pomocí důvtipu nic opomenout a správně nahlížet každou část dedukčního řetězce. Zde se dostáváme k zajímavému srovnání a nacházíme možnou spojitost mezi Spinozovými definicemi a Descartovým rozumovým důvtipem, tedy onu potřebu *nic neopomenout*, protože právě tento prvek by nám v uvedeném příkladu a hypotetické situaci poskytl možnost dojít k pravdě, respektive ke správnému plánu, jak uniknout z ostrova.

Uvádění dalších možných aplikací myšlenek Spinozovy Emendace na výše uvedený příklad nepovažuji za nutné, zda existuje nějaké lepší řešení založené na lépe interpretované Spinozově Emendaci, nedokážu již v rámci této práce posoudit.

Tímto imaginárním příběhem se nesnažím o nic jiného, než pouze do absolutní krajnosti dovést některé aspekty přínosu lidského poznání, hlavně jeho *praktické* stránky, které podle mého názoru ve Spinozově Emendaci stojí upozaděny jako dobro, které je pouhým prostředkem

92 Viz Emendace, str. 91.

93 Emendace, str. 89.

94 Emendace, str. 83 – 85.

95 Viz bod 3.4 této práce.

k dosažení dobra nejvyššího.

6. Závěr

Pravidla pro vedení rozumu si kladou za cíl řešit lidské problémy – právě to je pro Descarta důvod, proč rozvíjet vědu a dosahovat co největšího vědění, zatímco ve Spinozově Emendaci není prioritním zájmem problémy řešit a nacházet nové pravdy, ale za pomoci pravdivých idejí dosáhnout nejvyššího dobra. Lidský život je plný omylů, nejistoty a zklamání, a tak jedině jistým poznáním sebe jako pouhé součásti nejvyššího jsoucna lze najít útěchu v pravdě. Spinozova racionalita v jeho Emendaci tkví především v postupu, jakým se dostává k poznání pravdivých idejí.

7. Seznam použité literatury

BEČVÁŘ, Jindřich. *René Descartes: milovník rozumu*. 1. vyd. Praha: Prometheus, 1998. Velké postavy vědeckého nebe. ISBN 80-7196-082-9.

DESCARTES, René a Jiří FIALA. *Regulae ad directionem ingenii*. 1. vyd. Praha: Oikoymenh, 2000. Oikúmené, sv. 32. ISBN 80-7298-000-9.

DESCARTES, René a TRADUCTION ET NOTES PAR J.SIRVEN. *Règles pour la direction de 'esprit*. [Nouv. éd]. Paris: Librairie Philosophique J.Vrin, 1992. ISBN 9782711601820.

HEMELÍK, Martin. *Spinoza: doba, život a myšlenky novověkého filosofa*. Vyd. 1. Praha: Filosofia, 2006. ISBN 80-7007-245-8.

MAREK, Jakub a Martin VRABEC. *Obrazotvornost v dějinách evropské filosofie*. Vyd. 1. Praha: Togga ve spolupráci s Fakultou humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze, 2013. Scholia (Togga). ISBN 978-80-7476-041-9.

NOVÁK, Aleš. *Zázračná věda: filosofie René Descartesa 1618-1620*. Vyd. 1. Praha: Togga, 2012. Vita intellectiva. ISBN 978-80-87258-80-4.

SEDLÁČEK, Josef. *Kapesní slovník latinsko-český a česko-latinský a latinská slova používaná v češtině*. Praha: Československý spisovatel, 2011. ISBN 978-80-87391-82-2.

SPINOZA, Benedictus de. *Pojednání o nápravě rozumu a o cestě, kterou je veden přímo k pravému poznání věcí: bilingva*. V tomto překladu vyd. 1. Překlad Martin Hemelík. Praha: Filosofia, 2003. ISBN 80-7007-178-8.

SPINOZA a TRAD. ET NOTES PAR CHARLES APPUHN. *Oeuvres*. Ristampa 1991. Paris: Flammarion, 2004. ISBN 9782080700346.

SPINOZA, Benedictus de. *Etika*. Praha: Dybbuk, 2001. ISBN 80-903001-0-3.

ŠENKOVÁ, Silva. *Latinsko-český, česko-latinský slovník*. 3. opr. vyd. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2002. ISBN 80-7182-144-6.

TRANS. FROM THE LATIN WITH AN INTRODUCTION BY R.H.M. ELWES. *Benedict de Spinoza: On the improvement of the understanding ; The ethics ; Correspondence*. Republ. New York: Dover Publications, 1955. ISBN 048620250X.

ZIKA, Richard. *René Descartes: metafyzika lidského dobra*. Vyd. 1. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2010. ISBN 978-80-7308-307-6.

SOUHLAS K PŮJČOVÁNÍ PRÁCE

Souhlasím s tím, aby má bakalářská práce byla půjčována ke studijním účelům a byla citována dle platných právních norem.

V Praze dne 6. května 2016

.....